

Кобзар

Тарас Григорьевич Шевченко

«Кобзар» – збірка творів Тараса Шевченка, генія українського народу. Надзвичайно простою милозвучною мовою автор передає красу й велич нашого народу, із його звичаями й традиціями, радощами й трагедіями; змальовує героїчну боротьбу за краще щасливіше майбутнє, вчить любити Україну з її неймовірно красивою природою та незрівнянною солов'їною мовою, закликає боротися до останнього подиху.

Тарас Григорович Шевченко

Кобзар

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива,

Додолу верби гне високі,

Горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору

Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.
В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає —
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,

Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькіі очі,
Не вимили біле личко
Слізеньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька

Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,

Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко – в домовину
Сиротою ляже!
Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі?... Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки, Одна, як та пташка в далекому
краю.
Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька, Бо люди чужі їй засміють.
Чи винна голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить, Літає, шукає, дума – заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до бога – милого питать.

Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,

Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила, А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділитися, Не так воно хоче, як бог
нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись», – каже думка, жалю завдає.
О боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!
Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши, вітер, чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк – з Дніпра повиринали
Малі діти, сміючись.

«Ходімо гріться! – закричали. —

Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;

З осоки коси, бо дівчата). ...

«Чи всі ви тут? – кличе мати. —

Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо

Та пісеньку заспіваймо:

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:

У нас козак в очереті, в осоці,

Срібний перстень на руці;

Молоденький, чорнобровий;

Знайшли вчора у діброві.

Світи довше в чистім полі,

Щоб нагулятись доволі.

Поки відьми ще літають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить.
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила».
Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться – мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!

На самий верх на гіллячці
Стала... в серце коле!
Подивись на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивовались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защєбетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защєбетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.

Чорніе гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.
А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.

А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!»

Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —

Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати

Та, знай, співають ідучи:

Як проводжала сина мати,

Як бивсь татарин уночі.

Ідуть – під дубом зеленьким

Кінь замордований стоїть,

А біля його молоденький

Козак та дівчина лежить.

Цікаві (нігде правди діти)

Підкралися, щоб ізлякати;

Коли подивляться, що вбитий, —

З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,

Слізоньки втирають;

Збиралися товариші

Та ями копають;

Пішли попи з корогвами,

Задзвонили дзвони.

Поховали громадою

Як слід, по закону.

Насипали край дороги

Дві могили в житі.

Нема кому запитати,

За що їх убито?

Посадили над козаком

Явір та ялину,

А в головах у дівчини

Червону калину.

Прилітає зозуленька

Над ними кувати;

Прилітає соловейко

Щоніч щебетати;

Виспівує та щебече,

Поки місяць зійде,

Поки тії русалоньки

З Дніпра грітись вийдуть.

[1837, С.-Петербург]

ДУМКА

Тече вода в синє море,

Та не витікає;

Шука козак свою долю,

А долі немає.

Пішов козак світ за очі;

Грає синє море,

Грає серце козацькєє,

А думка говорить:

«Куди ти йдеш, не спитавшись?

На кого покинув

Батька, неньку старенькую,

Молоду дівчину?

На чужині не ті люде,

Тяжко з ними жити!

Ні з ким буде поплакати,

Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,

Грає сине море.

Дунав, доля зустріється,

Спіткалося горе.

А журавлі летять собі

Додому ключами.

Плаче козак – шляхи биті

Заросли тернами.

[1838, С.-Петербург]

ДУМКА

Вітре буйний, вітре буйний!

Ти з морем говориш,

Збуди його, заграй ти з ним,

Спитай сине море.

Воно знає, де мій милий,

Бо його носило,

Воно скаже, сине море,

Де його поділо.

Коли милого втопило —
Розбий сине море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.
Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли ж милий на тім боці,
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче — то й я плачу,
Коли ні — співаю;
Коли ж згинув чорнобривий, —
То й я погибаю.

Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати —
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде.
Я ввечері посумую,
А вранці поплачу.
Зійде сонце – утру сльози,
Ніхто й не побачить.
Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море...

[1838, С.-Петербург]

ДУМКА

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться,
Хоч з гори та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б, – тяжко жити,
І нема де дітись.
В того доля ходить полем —
Колоски збирає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають;
А зо мною зустрінуться —

Мов недобачають.

Багатого губатого

Дівчина шанує;

Надо мною, сиротою,

Сміється, кепкує.

«Чи я ж тобі не вродливий,

Чи не в тебе вдався,

Чи не люблю тебе щиро,

Чи з тебе сміявся?

Люби ж собі, мое серце,

Люби, кого знаєш,

Та не смійся надо мною,

Як коли згадаєш.

А я піду на край світа...

На чужій сторонці

Найду кращу або згину,

Як той лист на сонці».

Пішов козак сумуючи,

Нікого не кинув;

Шукав долі в чужім полі

Та там і загинув.

Умираючи, дивився,

Де сонечко сяє...

Тяжко-важко умирати

У чужому краю!

Гатчина, 24 ноября 1838 року

ДУМКА

Нащо мені чорні брови,

Нащо карі очі,

Нащо літа молодії,

Веселі дівочі?

Літа мої молодії

Марно пропадають,

Очі плачуть, чорні брови

Од вітру линяють.

Серце в'яне, нудить світом,

Як пташка без волі.

Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люде – як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люди не питають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,

Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєе море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе!

[1838, С.-Петербург]

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає, —
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Згадай лихо – та й байдуже...

Минулось... пропало...

Згадай добре – серце в'яне:

Чому не осталось?

Отож гляну та згадаю:

Було, як смеркає,

Защербече на калині —

Ніхто не минає.

Чи багатий, кого доля,

Як мати дитину,

Убирає, доглядає, —

Не мине калину.

Чи сирота, що до світа

Встає працювати,

Опиниться, послухає;

Мов батько та мати

Розпитують, розмовляють, —

Серце б'ється, любо...

І світ божий як великдень,

І люди як люди.

Чи дівчина, що милого

Щодень виглядає,

В'яне, сохне сиротою,

Де дітись не знає;

Піде на шлях подивитись,

Поплакати в лози, —

Защечече соловейко —

Сохнуть дрібні сльози.

Послухає, усміхнеться,

Піде темним гаєм...

Ніби з милим розмовляла...

А він, знай, співає,

Та дрібно, та рівно, як бога благає, Поки вийде злодій на шлях
погулять з ножем у халайві, — піде руна гаєм, Піде та замовкне — нащо
щебетать?

Запеклюю душу злодія не спинить,

Тільки стратить голос, добру не навчить.

Нехай же лютує, поки сам загине,

Поки безголов'я ворон прокричить.

Засне долина. На калині

І соловейко задріма.

Повіє вітер по долині —

Пішла дібровою руна,

Руна гуляє, божа мова.

Встануть сердеги працювать,

Корови підуть по діброві,

Дівчата вийдуть воду брать,

І сонце гляне, – рай, та й годі!

Верба сміється, свято скрізь!

Заплаче злодій, лютий злодій.

Було так перш – тепер дивись:

Сонце гріє, вітер віє

З поля на долину,

Над водою гне з вербою

Червону калину;

На калині одиноке

Гніздечко гойдає, —

А де ж дівся соловейко?

Не питай, не знає.

Недавно, недавно у нас в Україні

Старий Котляревський отак щебетав; Замок неборака, сиротами
кинув

І гори, і море, де перше витав,

Де ватагу пройдисвіста

Водив за собою, —

Все осталося, все сумує,

Як руїни Трої.

Все сумує, — тільки слава

Сонцем засіяла.

Не вмере кобзар, бо навіки

Його привітала.

Будеш, батьку, панувати,

Поки живуть люди,

Поки сонце з неба сяє,

Тебе не забудуть!

Праведная душе! прийми мою мову,

Не мудру, та щиру. Прийми, привітай.

Не кинь сиротою, як кинув діброви, Прилини до мене, хоч на одно слово, Та про Україну мені заспівай!

Нехай усміхнеться серце на чужині, Хоч раз усміхнеться, дивлячись, як ти Всю славу козацьку за словом єдиним Переніс в убогу хату сироти.

Прилинь, сизий орле, бо я самотній Сирота у світі, в чужому краю.

Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік – човна не дають.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина.

А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може, я темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, на тім боці плаче, — Сироту усюди люде осміють.
Нехай би сміялись, та там море грає, Там сонце, там місяць ясніше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє, Там не одинокий був би з нею
й я.
Праведная душе! прийми мою мову,
Не мудру, та щиру. Прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви, Прилини до мене, хоч на одно
слово, Та про Україну мені заспівай!

[1838, С.-Петербург]

КАТЕРИНА

Василию Андреевичу Жуковскому на память 22 апреля 1838 года

I

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине —
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає за що;
Люде серця не побачать,
А скажуть – ледащо!
Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,

Бо москалі – чужі люде,

Знущаються вами.

Не слухала Катерина

Ні батька, ні неньки,

Полюбила москалика,

Як знало серденько.

Полюбила молодого,

В садочок ходила,

Поки себе, свою долю

Там занапастила.

Кличе мати вечеряти,

А донька не чує;

Де жартує з москаликом,

Там і заночує.

Не дві ночі карі очі

Любо цілувала,

Поки слава на все село

Недобрая стала.

Нехай собі тіі люде

Що хотять говорять:

Вона любить, то й не чує,
Що вкралось горе.
Прийшли вісти недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.

Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люде
Що хочуть говорять.
Не журиться Катерина —

Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Гриця.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася – і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...

Минуло півроку;
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються

Та в неї ночують:
«В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...»
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,

Як ту матір, що вам на сміх

Сина породила.

Катерино, серце мое!

Лишенько з тобою!

Де ти в світі подінешся

З малим сиротою?

Хто питає, привітає

Без милого в світі?

Батько, мати – чужі люде,

Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина,

Одсуне кватирку,

Поглядає на улицю,

Колише дитинку;

Поглядає – нема, нема...

Чи то ж і не буде?

Пішла б в садок поплакати,

Так дивляться люде.

Зайде сонце – Катерина

По садочку ходить,

На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!»

Та й не доказала.

Зеленіють по садочку

Черешні та вишні;

Як і перше виходила,

Катерина вийшла.

Вийшла, та вже не співає,

Як перше співала,

Як москаля молодого

В вишник дожидала.

Не співає чорнобрива,

Кляне свою долю.

А тим часом вороженьки

Чинять свою волю —

Кують речі недобрії.

Що має робити?

Якби милий чорнобривий,

Умів би спинити...

Так далеко чорнобривий,

Не чує, не бачить,

Як вороги сміються їй,

Як Катруся плаче.

Може, вбитий чорнобривий

За тихим Дунаєм;

А може – вже в Московщині

Другую кохає!

Ні, чорнявий не убитий,

Він живий, здоровий...

А де ж найде такі очі,

Такі чорні брови?

На край світа, в Московщині,

По тім боці моря,

Нема нігде Катерини;

Та здалась на горе!..

Вміла мати брови дати,

Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилюся;
Не дивиться на світ божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні: «Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця

Була б утопила...

Здалась тоді б ти гадині,

Тепер – москалеві...

Доню моя, доню моя,

Цвіте мій рожевий!

Як ягодку, як пташечку,

Кохала, ростила

На лишенько... Доню моя,

Що ти наробила?..

Оддячила!.. Іди ж, шукай

У Москві свекрухи.

Не слухала моїх річей,

То її послухай. Іди, доню, найди її, Найди, привітайся,

Будь щаслива в чужих людях,

До нас не вертайся!

Не вертайся, дитя мое,

З далекого краю...

А хто ж мою головоньку

Без тебе сховає?

Хто заплаче надо мною,

Як рідна дитина?

Хто посадить на могилі

Червону калину?

Хто без тебе грішну дуту

Поминати буде?

Доню моя, доню моя,

Дитя мое любе! Іди од нас...»

Ледве-ледве

Поблагословила:

«Бог з тобою!» – та, як мертва,

На діл повалилась...

Обізвався старий батько:

«Чого ждеш, небого?»

Заридала Катерина

Та бух йому в ноги:

«Прости мені, мій батечку,

Що я наробила!

Прости мені, мій голубе,

Мій соколе милий!»

«Нехай тебе бог прощає
Та добрії люде;
Молись богу та йди собі —
Мені легше буде».

Ледве встала, поклонилаь,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.

Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: «Не вернуса!

В далекому краю,
В чужу землю, чужі люде
Мене заховають;

А своєї ся крихотка
Надо мною ляже

Та про долю, мое горе,
Чужим людям скаже...

Не розказуй, голубонько!

Де б ні заховали,

Щоб грішної на сім світі

Люди не займали.

Ти не скажеш... ось хто скаже,

Що я його мати!

Боже ти мій!.. лихо мое!

Де мені сховатись?

Заховаюсь, дитя мое,

Сама під водою,

А ти гріх мій спокутуєш

В людях сиротою,

Безбатченком!..»

Пішла селом,

Плаче Катерина;

На голові хустиночка,

На руках дитина.

Вийшла з села – серце мліє;

Назад подивилась,

Покивала головою

Та й заголосила.

Як тополя, стала в полі

При битій дорозі;

Як роса та до схід сонця,

Покапали сльози,

За сльозами яа гіркими

І світа не бачить,

Тільки сина пригортає,

Цілує та плаче.

А воно, як янгелятко,

Нічого не знає,

Маленькими ручицями

Пазухи шукає.

Сіло сонце, з-за діброви

Небо червоніє;

Утерлася, повернулась,

Пішла... тільки мріє.

В селі довго говорили

Дечого багато,

Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати...
Отаке-то на сім світі
Роблять людям люде!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотнім.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!
Єсть на світі доля,
А хто її знає?

Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люде на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають,
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати – сором.
Возьміть срібло-злото
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо виливати;

Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,

Тоді я багатий,

Як буде серденько

По волі гуляти!

III

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють,
Понад шляхом, щирцею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люде,
Що кого втомило:
Кого – щастя, кого – сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,

Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що даліше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски
І чужії люде;
Зустрінеться зима люта...
А той чи зустріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить...
Побачимо, почуємо...
А поки – спочину
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!

Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять!
«Бреше, – скажуть, – сякий-такий!
(Звичайно, не в очі),

А так тільки псує мову
Та людей морочить».
Правда ваша, правда, люде!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало...
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,

Дома не журились.

А то лихо розказувать,

Щоб бридке приснилось!

Нехай його лихий візьме!

Лучче ж поміркую,

Де то моя Катерина

З Івасем мандрує.

За Києвом, та за Дніпром,

Попід темним гаєм,

Ідуть шляхом чумаченьки,

Пугача співають.

Іде шляхом молодиця,

Мусить бути, з прощі.

Чого ж смутна, невесела,

Заплакані очі?

У латаній свитиночці,

На плечах торбина,

В руці ціпок, а на другій

Заснула дитина.

Зустрілася з чумаками,

Закрила дитину,
Питається: «Люде добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву, Христа ради,
Дайте на дорогу!»
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила⁷
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...
Бач, на що здалися карі оченята:

Щоб під чужим тином сльози виливать!

Отож-то дивіться та кайтесь, дівчата, Щоб не довелося москаля
шукать,

Щоб не довелося, як Катря шукає...

Тоді не питайте, за що люде лають, За що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,

Бо люде не знають;

Кого бог кара на світі,

То й вони карають...

Люде гнуться, як ті лози,

Куди вітер віє.

Сиротині сонце світить

(Світить, та не гріє) —

Люде б сонце заступили,

Якби мали силу,

Щоб сироті не світило,

Сльози не сушило.

А за віщо, боже милий!

За що світом нудить?

Що зробила вона людям,

Чого хотять люде?

Щоб плакала!.. Серце мое!

Не плач, Катерино,

Не показуй людям сльози,

Терпи до загину!

А щоб личко не марніло

З чорними бровами —

До схід сонця в темнім лісі

Умийся сльозами.

Умиєшся – не побачать,

То й не засміються;

А серденько одпочине,

Поки сльози ллються.

Отаке-то лихо, бачите, дівчата.

Жартуючи кинув Катрусю москаль.

Недоля не бачить, з ким їй жартувати, А люде хоч бачать, та людям не жаль: «Нехай, – кажуть, – гине ледача дитина, Коли не зуміла себе шанувать».

Шануйтеся ж, любі, в недобру годину, Щоб не довелося москаля шукать.

Де ж Катруся блудить?

Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк – зима впала.
Свище полем заверюха,
Іде Катерина
У личаках – лихо тяжке! —
І в одній свитині.

Іде Катря, шкандибає;
Дивиться – щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. серце мліє —
Полетіла, зустрілася,
Пита: «Чи немає
Мого Йвана чорнявого?»
А ті: «Мы не знаем».
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
«Ай да баба! ай да наши!

Кого не надують!»

Подивилась Катерина:

«І ви, бачу, люде!

Не плач, сину, мое лихо!

Що буде, то й буде.

Піду дальше – більш ходила..

А може, й зустріну;

Оддам тебе, мій голубе,

А сама загину».

Реве, стогне хуртовина,

Котить, верне полем;

Стоїть Катря серед поля,

Дала сльозам волю.

Утомилась заверюха,

Де-де позіхає;

Ще б плакала Катерина,

Та сліз більш немає.

Подивилась на дитину:

Умите сльозою,

Червоніє, як квіточка

Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця – як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить – ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
«Ходім, сину, смеркається,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуем,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі, покусують,

Та не заговорять,

Не розкажуть сміючися...

З псами їсти й пити...

Бідна моя головонько!

Що мені робити?»

Сирота-собака має свою долю,

Має добре слово в світі сирота;

Його б'ють і лають, закують в неволю, Та ніхто про матір на сміх не
спита, А Йвася питають, заранне питають, Не дадуть до мови дитині
дожити.

На кого собаки на улиці лають?

Хто голий, голодний під тином сидить?

Хто лобуря водить?

Чорняві байстрята...

Одна його доля – чорні бровенята,

Та й тих люде заздрі не дають носити.

IV

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди висоkochолі,
Дуби з гетьманщини стоять.
У яру гребля, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволі
І ополонка – воду брать...
Мов покотьоло – червоніє,
Крізь хмару – сонце зайнялось.
Надувся вітер; як повіе —
Нема нічого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.
Реве, свище заверюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,

Що не видно й світа.

«Еге, бачу, яка fuga!

Цур же йому я лісом!

Піти в хату... Що там таке?

От їх достобіса!

Недобра їх розносила,

Мов справді за ділом.

Ничипоре! дивись лишень,

Які побілілі!» «Що, москалі?..

Де москалі?» «Що ти? схаменися!»

«Де москалі, лебедики?»

«Та он, подивися».

Полетіла Катерина

І не одяглася.

«Мабуть, добре Московщина

В тямку їй далася!

Бо уночі тільки й знає,

Що москаля кличе».

Через пеньки, заметами,

Летить, ледве дише,

Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
«Лихо мое! доле моя!»
До їх... коли гляне —
Попереду старший іде.
«Любий мій Іване!
Серце мое кохане!
Де ти так барився?»
Та до його... за стремяна...
А він подивився,

Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я Катруся твоя люба.

Нащо рвеш стремена?»

А він коня поганяє,

Нібито й не бачить.

«Постривай же, мій голубе!

Дивись – я не плачу.

Ти не пізнав мене, Йване?

Серце, подивися,

Їй же богу, я Катруся!»

«Дура, отвяжися!

Возьмите прочь безумную!»

«Боже мій! Іване!

І ти мене покидаєш?

А ти ж присягався!»

«Возьмите прочь!

Что ж вы стали?

«Кого? мене взяти?»

За що ж, скажи, мій голубе?

Кому хоч оддати

Свою Катрю, що до тебе

В садочок ходила,

Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом...
Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?..
Серце мое,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина».
Кинула стремена

Та в хатину. Вертається,

Несе йому сина.

Несповита, заплакана

Сердешна дитина.

«Осьде воно, подивися!

Де ж ти? заховався?

Утік!.. нема!.. Сина, сина

Батько одцурався!

Боже ти мій!.. Дитя мое!

Де дінуся з тобою?

Москалики! голубчики!

Возьміть за собою;

Не цурайтесь, лебедики:

Воно сиротина;

Возьміть його та оддайте

Старшому за сина,

Возьміть його... бо покину,

Як батько покинув,

Бодай його не кидала

Лихая година!

Гріхом тебе на світ божий

Мати породила;

Виростай же на сміх людям! —

На шлях положила.

Оставайся шукать батька,

А я вже шукала».

Та в ліс з шляху, як навісна!

А дитя осталося,

Плаче бідне... А москалям

Байдуже; минули.

Воно й добре; та на лихо

Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,

Біга та голосить;

То проклина свого Йвана,

То плаче, то просить.

Вибігає на возлісся;

Кругом подивилась

Та в яр... біжить... серед ставу

Мовчки опинилась.

«Прийми, боже, мою душу,

А ти – мое тіло!»

Шубовсть в воду!...

Попід льодом

Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина

Найшла, що шукала.

Дунув вітер понад ставом —

І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,

Що дуба ламає;

То не лихо, то не тяжке,

Що мати вмирає;

Не сироти малі діти,

Що неньку сховали:

Їм зосталась добра слава,

Могила зосталась.

Засміються зліі люде

Малій сиротині;
Вилле сльози на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови..
Нащо? Щоб пізнали!
Змальовала, не сховала...
Бодай полиняли!

V

Ішов кобзар до Києва

Та сів спочивати,

Торбинками обвішаний

Його повожатий.

Мале дитя коло його

На сонці куняє,

А тим часом старий кобзар

І с у с а співає.

Хто йде, іде – не минає:

Хто бублик, хто гроші;

Хто старому, а дівчата

Шажок міхоноші.

Задивляться чорноброві —

І босе, і голе.

«Дала, – кажуть, – бровенята,

Та не дала долі!»

Іде шляхом до Києва

Берлин шестернею,

А в берлині господиня
З паном і сем'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... одвернувся..
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась», — «Какой милый!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,

Помолились на схід сонця,

Пішли понад шляхом.

[1838, С.-Петербург]

ТАРАСОВА НІЧ

На розпутті кобзар сидить

Та на кобзі грає;

Кругом хлопці та дівчата —

Як мак процвітає.

Грає кобзар, виспівує,

Вимовля словами,

Як москалі, орда, ляхи

Бились з козаками;

Як збиралась громадонька

В неділеньку вранці;

Як ховали козаченька

В зеленім байраці.

Грає кобзар, виспівує —

Аж лихо сміється...

«Була колись гетьманщина,

Та вже не вернеться.

Було колись – панували,

Та більше не будем!

Тії слави козацької

Повік не забудем!

Встає хмара з-за Лиману,

А друга з поля;

Зажурилась Україна —

Така її доля!

Зажурилась, заплакала,

Як мала дитина.

Ніхто її не рятує...

Козачество гине;

Гине слава, батьківщина;

Немає де дітись;

Виростають нехрещені

Козацькі діти;

Кохаються невінчані;

Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле крив,
Ляхи, уніати
Налітають, – нема кому
Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко —
Не стало Кравчини!
Обізвався козак Павлюга
За нею полинув!
Обізвався Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
«Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами!»
Україно, Україно!

Серце мое, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!

Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділися? Згоріло
А чи затопило
Сине море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують.
Грай же, море, мовчіть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькіі,
Така ваша доля!
Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятовати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!

Обізвався пан Трясило:

«А годі журиться!

А ходім лиш, пани-брати,

З поляками биться!»

Вже не три дні, не три ночі

Б'ється пан Трясило.

Од Лимана до Трубайла

Трупом поле крилось.

Ізнемігся козаченько,

Тяжко зажурився,

А поганий Конецпольський

Дуже звеселився;

Зібрав шляхту всю докупі

Та й ну частувати.

Зібрав Тарас козаченьків —

Поради прохати:

«Отамани товариші,

Брати мої, діти!

Дайте мені порадоньку,

Що будем робити?

Бенкетують вражі ляхи —

Наше безголов'я».

«Нехай собі бенкетують,

Нехай на здоров'я!

Нехай, кляті, бенкетують,

Поки сонце зайде,

А ніч-мати дасть пораду,

Козак ляха знайде».

Лягло сонце за горою,

Зірки засіяли,

А козаки, як та хмара,

Ляхів обступали.

Як став місяць серед неба,

Ревнула гармата;

Прокинулись ляшки-панки —

Нікуди втікати!

Прокинулись ляшки-панки,

Та й не повставали:

Зійшло сонце — ляшки-панки

Покотом лежали.
Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків істи.
Налетіли чорні крюки
Вельможних будити;
Зібралось козацество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі,
Тії ночі кривавої,
Що славною стала
Тарасові, козацеству,
Ляхів що приспала.
Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров текла козацькая,

Трава зеленіє.

Сидить ворон на могилі

Та з голоду кряче...

Згада козак гетьманщину,

Згада та й заплаче!»

Умовк кобзар, сумуючи:

Щось руки не грають.

Кругом хлопці та дівчата

Слізеньки втирають.

Пішов кобзар по улиці —

З журби як заграє!

Кругом хлопці навприсядки,

А він вимовляє:

«Нехай буде отакечки!

Сидіть, діти, у запечку,

А я з журби та до шинку,

А там найду свою жінку,

Найду жінку, почастую,

З вороженьків покепкую».

[6 листопада 1838, С.-Петербург]

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ

Думи мої, думи мої,

Лихо мені з вами!

Нащо стали на папері

Сумними рядами?..

Чом вас вітер не розвіяв

В степу, як пилину?

Чом вас лихо не приспало,

Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило, Поливали сльози... чом не
затопили,

Не винесли в море, не розмили в полі?.

Не питали б люде, що в мене болить, Не питали б, за що проклиною
долю, Чого нуджу світом?

«Нічого робить»,

Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!

Нащо ж вас кохав я, нащо доглядав?

Чи заплаче серце одно на всім світі, Як я з вами плакав?.. Може, і
вгадав...

Може, знайдеться дівоче

Серце, карі очі,

Що заплачуть на сі думи,

Я більше не хочу.

Одну сльозу з очей карих —

І пан над панами!

Думи мої, думи мої,

Лихо мені з вами!

За карії оченята,

За чорнії брови

Серце рвалося, сміялось,

Виливало мову,

Виливало, як уміло,

За темнії ночі,

За вишневий сад зелений,

За ласки дівочі...

За степи та за могили,

Що на Україні,

Серце мліло, не хотіло

Співать на чужині...

Не хотілось в снігу, в лісі,

Козацьку громаду

З булавами, з бунчугами

Збирать на пораду.

Нехай душі козацькіі

В Україні витають —

Там широко, там весело

Од краю до краю...

Як та воля, що минулась,

Дніпр широкий – море,

Степ і степ, ревуть пороги,

І могили – гори,

Там родилась, гарцювала

Козацькая воля;

Там шляхтою, татарами

Засідала поле,

Засівала трупом поле,

Поки не остило...

Лягла спочить... А тим часом

Виросла могила,

А над нею орел чорний

Сторожем літає,

І про неї добрим людям

Кобзарі співають,

Все співають, як діялось,

Сліпі небораки,

Бо дотепні... А я... а я

Тільки вмію плакати,

Тільки сльози за Україну...

А слова – немає...

А за лихо... Та цур йому!

Хто його не знає!

А надто той, що дивиться

На людей душою,

Пекло йому на сім світі,

А на тім...

Журбою

Не накличу собі долі,

Коли так не маю.

Нехай злидні живуть три дні

Я їх заховаю,

Заховаю змію люту

Коло свого серця,

Щоб вороги не бачили,

Як лихо сміється...

Нехай думка, як той ворон,

Літає та криче,

А серденько соловейком

Щебече та плаче

Нишком – люди не побачать,

То й не засміються...

Не втирайте ж мої сльози,

Нехай собі ллються,

Чуже поле поливають

Щодня і щоночі,

Поки, поки... не засиплють

Чужим піском очі...

Отаке-то... А що робить?

Журба не поможе.

Хто ж сироті завидує —

Карай того, боже!

Думи мої, думи мої,

Квіти мої, діти!

Виростав вас, доглядав вас,

Де ж мені вас діти?

В Україну ідіть, діти!

В нашу Україну,

Попідтинню, сиротами,

А я – тут загину.

Там знайдете щире серце

І слово ласкаве,

Там знайдете щиру правду,

А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,

Моя Україно,

Моїх діток нерозумних,

Як свою дитину.

[1839, С.-Петербург]

ПЕРЕБЕНДЯ

Перебендя старий, сліпий,

Хто його не знає?

Він усюди вештається

Та на кобзі грає.

А хто грає, того знають

І дякують люде:

Він ім тугу розганяє,

Хоть сам світом нудить.

Попідтинню сіромаха

І днює й ночує;

Нема йому в світі хати;

Недоля жартує

Над старою головою,

А йому байдуже;

Сяде собі, заспіває:

«Ой не шуми, луже!»
Заспіває та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про Чалого
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні —
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинкарку
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім —
У гаю;
На базарі – про Лазаря,
Або, щоб те знали,

Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.
Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там – тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває;

То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть...

Послуха, повіє...

Старий заховавсь

В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, Щоб вітер по полю слова
розмахав,

Щоб люде не чули, бо то божє слово, То серце по волі з богом
розмовля, То серце щебече господнюю славу,

А думка край світа на хмарі гуля.

Орлом сизокрилим літає, ширяє,

Аж небо блакитне широкими б'є;

Спочине на сонці, його запитає,

Де воно ночує, як воно встає;

Послухає моря, що воно говорить,

Спита чорну гору: «Чого ти німа?»

І знову на небо, бо на землі горе, Бо на їй, широкій, куточка нема

Тому, хто все знає, тому, хто все чує: Що море говорить, де сонце
ночує.

Його на сім світі ніхто не прийма.

Один він між ними, як сонце високе.

Його знають люде, бо носить земля; А якби почули, що він, самотній,

Співа на могилі, з морем розмовля, На божєє слово вони б насміялись,

Дурним би назвали, од себе б прогнали.

«Нехай понад морем, – сказали б, – гуля!»: Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твое серце, та виспівуй,
Щоб люде не чули.
А щоб тебе не цурались,
Потурай ім, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

[1839, С.-Петербург]

ТОПОЛЯ

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться – серце ние:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!
Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу,

Слухайте ж, дівчата.

Полюбила чорнобрива

Козака дівчина.

Полюбила – не спинила,

Пішов та й загинув...

Якби знала, що покине,

Була б не любила;

Якби знала, що загине,

Була б не пустила;

Якби знала, не ходила б

Пізно за водою,

Не стояла б до півночі

З милим під вербою;

Якби знала!.. І то лихо —

Попереду знати,

Що нам в світі зустрінеться.

Не знайте, дівчата!

Не питайте свою долю...

Само серце знає,

Кого любить... Нехай в'яне,

Поки закопають!

Бо не довго, чорнобриві,

Карі оченята;

Біле личко червоніє

Не довго, дівчата!

До полудня, та й зав'яне,

Брови полиняють...

Кохайтесь ж, любіться,

Як серденько знає.

Защебече соловейко

В лузі на калині, —

Заспіває козаченько,

Ходя по долині.

Виспівує, поки вийде

Чорнобрива з хати;

А він її запитає:

«Чи не була мати?»

Стануть собі, обіймуться, —

Співа соловейко;

Послухають, розійдуться,

Обое раденькі.

Ніхто того не побачить,

Ніхто не питає:

«Де ти була, що робила?»

Сама собі знає.

Любилася, кохалася,

А серденько мліло:

Воно чуло недоленьку,

А сказати не вміло.

Не сказало – осталася,

День і ніч воркує,

Як голубка без голуба,

А ніхто не чує.

Не щебече соловейко

В лузі над водою,

Не співає чорнобрива,

Стоя під вербою;

Не співає, – як сирота,

Білим світом нудить.

Без милого батько, мати —

Як чужії люде.

Без милого сонце світить —

Як ворог сміється;

Без милого скрізь могила...

А серденько б'ється!

Минув і рік, минув другий

Козака немає;

Сохне вона, як квіточка, —

Ніхто не питає.

«Чого в'янеш, моя доню?» —

Мати не спитала,

За старого, багатого

Нищечком еднала.

«Іди, доню, — каже мати,

Не вік діловати.

Він багатий, самотній —

Будеш панувати».

«Не хочу я панувати,

Не піду я, мамо!

Рушниками, що придбала,

Спусти мене в яму.

Нехай попи заспівають,

А дружки поплачуть:

Легше мені в труні лежать,

Ніж його побачить».

Не слухала стара мати,

Робила, що знала;

Все бачила чорнобрива,

Сохла і мовчала.

Пішла вночі до ворожки,

Щоб поворожити:

Чи довго їй на сім світі

Без милого жити?

«Бабусенько, голубонько,

Серце мое, ненько!

Скажи мені щиру правду,

Де милий-серденько?

Чи жив, здоров, чи він любить,

Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли нежив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю».
«Добре, доню; спочинь трошки..
Чини ж мою волю.
Сама колись дівовала,

Тее лихо знаю;
Минулося – навчилася,
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала».
Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
«Ось на тобі сего дива!
Піди до криниці;
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сего зілля —
Все лихо загоїть.
Вип'єш – біжи якомога;

Що б там ні кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.

Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втрете випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий – серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третій... моя доню,
Не питай, що буде.
Та ще, чуеш, не хрестися,
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду».
Взяла зілля, поклонила:
«Спасибі, бабусю!»
Вийшла з хати: «Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!»

Пішла, вмила, напилася,
Мов не своя стала,
Вдруге, втретє, та, мов сонна,
В степу заспівала:
«Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости тонка та висока
До самої хмари,
Спитай бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці – моя доля,
По сім боці – горе.
Там десть милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.

Скажи йому, мое серце,

Що сміються люде;

Скажи йому, що загину,

Коли не прибуде.

Сама хоче мене мати

В землю заховати...

А хто ж її головоньку

Буде доглядати?

Хто догляне, розпитає,

На старість поможе?

Мамо моя, доле моя!

Боже милий, боже!

Подивися, тополенько,

Як нема – заплачеш

До схід сонця ранісінько,

Щоб ніхто не бачив.

Рости ж, серце-тополенько,

Все вгору та вгору;

Плавай, плавай, лебедонько,

По синьому морю!»
Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зілля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася додому,
Не діждала пари;
Тонка-тонка та висока —
До самої хмари.
По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

[1839, С.-Петербург]

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...

Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січі; очерети
У Дніпра питають:
«Де то наші діти ділись,
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! дивіться —
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,

Де кров ляха, татарина
Морем червоніла —
Вернітеся!» – «Не вернуться!
Заграло, сказало
Сине море. – Не вернуться,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, сине!
Такая їх доля:
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани!
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...
Тільки ворог, щ. о сміється...
Смійся, лютий враже!

Та не дуже, бо все гине,
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люде, наша слава,

Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово.
Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?
Ех, якби-то!... Та що й казати?
Кебети не маю.
А до того – Московщина,

Кругом чужі люде.

«Не потурай», – може, скажеш,

Та що з того буде?

Насміються на псалом той,

Що виллю сльозами;

Насміються... Тяжко, батьку,

Жити з ворогами!

Поборовся б і я, може,

Якби малось сили;

Заспівав би, – був голосок,

Та позички з'їли.

Отаке-то лихо тяжке,

Батьку ти мій, друже!

Блуджу в снігах та сам собі:

«Ой не шуми, луже!»

Не втну більше. А ти, батьку,

Як сам здоров знаєш;

Тебе люде поважають,

Добрий голос маєш;

Співай же ім, мій голубе,

Про Січ, про могили,

Коли яку насипали,

Кого положили.

Про старину, про те диво,

Що було, минуло —

Утни, батьку, щоб нехотя

На весь світ почули,

Що діялось в Україні,

За що погибала,

За що слава козацькая

На всім світі стала!

Утни, батьку, орле сизий!

Нехай я заплачу,

Нехай свою Україну

Я ще раз побачу,

Нехай ще раз послухаю,

Як те море грає,

Як дівчина під вербою

Гриця заспіває.

Нехай ще раз усміхнеться

Серце на чужині,

Поки ляже в чужу землю,

В чужій домовині.

[1839, С.-Петербург]

ІВАН ПІДКОВА

I

Було колись – в Україні

Ревіли гармати;

Було колись – запорожці

Вміли панувати.

Панували, добували

І славу, і волю;

Минулося – осталися

Могили на полі.

Високії ті могили,

Де лягло спочити

Козацькее біле тіло,

В китаїку повите.

Високії ті могили

Чорніють, як гори,

Та про волю нишком в полі

З вітрами говорять.

Свідок слави дідівщини

З вітром розмовляє,

А внук косу несе в росу,

За ними співає.

Було колись – в Україні

Лихо танцювало,

Журба в шинку мед-горілку

Поставцем кружала.

Було колись добре жити

На тій Україні...

А згадаймо! може, серце

Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє,
Сине море звірюкою
То стогне, то вие,
Дніпра гирло затопило.
«А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!»
Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...

А попереду отаман
Веде, куди знає.
Походжає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де-де будуть роботи?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку – човни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана,
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку отамане!» —
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!» —
Надів шапку.
Знову закипіло
Сине море; вздовж байдака

Знову походжає
Пан-отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

[1839, С.-Петербург]

Н. МАРКЕВИЧУ

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер летиш в Україну —
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає.
Я й тут чужий, самотній,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.

Чого ж серце б'ється, рветься?

Я там садинокий.

Садинокий... а Украйна!

А степи широкі!

Там пові буйнесенький,

Як брат, заговорить;

Там в широких полі воля;

Там синее море

Виграває, хвалить бога,

Тугу розганяє;

Там могили з буйним вітром

В степу розмовляють,

Розмовляють сумуючи,

Отака їх мова:

«Було колись – минулося,

Не вернеться знову».

Полетів би, послухав би,

Заплакав би з ними...

Та ба, доля приборкала

Меж людьми чужими.

С.-Петербург, 9 мая 1840 року

НА НЕЗАБУДЬ ШТЕРНБЕРГОВІ

Поїдеш далеко,

Побачиш багато;

Задивишся, зажуришся,

Згадай мене, брате!

[Травень-червень 1840, С.-Петербург]

ГАЙДАМАКИ

ПЕРЕДМОВА

По мові – передмова. Можна і без неї, так ось бачте що: все, що я бачив надрукованого, – тільки бачив, а прочитав дуже небагато, – всюди є передслово, а в мене нема. Якби я не друкував своїх «Гайдамаків», то воно б не треба і передмови. А коли вже пускаю в люди, то треба і з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: «От який! хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія». Так, далебі, так, вибачайте, треба

предисловіє. Так як же його скомпонувати? щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія komponуються. Хоч убий, не вмію; треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеться.

Начнем же уже начало книги с и ц е: весело подивиться на сліпого кобзаря, як він сидить собі з хлопцем, сліпий, під тинем, і весело послушать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками; весело... а все таки скажеш: «Слава богу, що минуло», – а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слав'яне. Серце болить, а розказувати треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря – слав'янська земля.

Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда вполовину видуманий, а смерть вільшанського титаря правдива, бо ще є люди, котрі його знали. Гонти і Залізник, отамани того кровавого діла, може, виведені в мене не так, як вони були, – за це не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувати що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: «Коли старі люди брешуть, то й я з ними».

ПАНОВЕ СУБСКРИБЕНТИ!

«Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче і одбрехаться!» Отак ви вслух подумаете, як прочитаєте мої «Гайдамаки». Панове громадо! далєбі, не брешу. Ось бачите що! Я думав, і дуже хотілось мені надрукувати ваші козацькі імена рядочком гарненько; уже було і найшлося їх десятків зо два, зо три. Слухаю, виходить різномова: один каже – «треба», другий

каже – «не треба», третій – нічого не каже. Я думав: «Що тут робить на світі?» Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, що треба було заплатити за аркуш надрукованого паперу, а до вас і ну писати оцю цидулу! Все б то це нічого! Чого не трапляється на віку! Все буває, як на довгій ниві. Та ось лихо мені на безголов'я! Єсть ще і такі паничі, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиєнко-в) і надрукувати в мужицькій книжці. Далебі, правда!

Т. Шевченко

ВСЕ ЙДЕ, ВСЕ МИНАЄ...

Все йде, все минає – і краю немає.

Куди ж воно ділось? відкіля взялось?

І дурень, і мудрий нічого не знає.

Живе... умирає... одно зацвіло,

А друге зав'яло, навіки зав'яло...

І листя пожовкле вітри рознесли.

А сонечко встане, як перше вставало, І зорі червоні, як перше пили,

Попливуть і потім, і ти, білолиций, По синьому небу вийдеш погулять,

Вийдеш подивиться в жолобок, криницю І в море безкрає, і будеш сіять,

Як над Вавилоном, над його садами

І над тим, що буде з нашими синами.

Ти вічний без краю!.. люблю розмовлять, Як з братом, з сестрою,
розмовлять з тобою, Співать тобі думу, що ти ж нашептав.

Порай мені ще раз, де дітись з журбою?

Я не самотній, я не сирота,

Єсть у мене діти, та де їх подіти?

Заховать з собою? – гріх, душа жива!

А може, їй легше буде на тім світі, Як хто прочитає ті сльози-слова,

Що так вона щиро колись виливала,

Що так вона нишком над ними ридала.

Ні, не заховаю, бо душа жива.

Як небо блакитне – нема йому краю, Так душі почину і краю немає.

А де вона буде? химерні слова!

Згадай же хто-небудь її на сім світі, Безславному тяжко сей світ
покидать.

Згадайте, дівчата, – вам треба згадать!

Вона вас любила, рожеві квіти,

І про вашу долю любила співать.

Поки сонце встане, спочивайте, діти, А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!

Світ широкий, воля,

Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну,
Хоч і лихо зустрінесться,
Так не на чужині.
Там знайдеться душа щира,

Не дасть погибати,
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зустрівши, насміються,
Такі, бачте, люди:
Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять:
«Не відтіля, каже, – сходить,

Та не так і світить;
Отак, – каже, – було б треба...»
Що маеш робити?
Треба слухать, може, й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали...
Розумні, та й годі!
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують
Та й кинуть під лаву.
«Нехай, – скажуть, – спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.
А то дурень розказує
Мертвими словами
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!

Били, а не вчили.

Од козацтва, од гетьманства

Високі могили —

Більш нічого не осталось,

Та й ті розривають;

А він хоче, щоб слухали,

Як старці співають.

Дарма праця, пане-брате:

Коли хочеш грошей,

Та ще й слави, того дива,

Співай про Матрьошу,

Про Парашу, радість нашу,

Султан, паркет, шпори,

От де слава!!! а то співа:

«Грає сине море»,

А дам плаче, за тобою

І твоя громада

У сіряках!...» Правда, мудрі!

Спасибі за раду.

Теплий кожух, тільки шкода —

Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Вибачайте... кричіть собі,
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди —
А я дурень; один собі,
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю, – море грає,
Вітер повівав,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю, – розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий крили.

Отамани на вороних

Перед бунчуками

Вигравають... а пороги

Меж очеретами

Ревуть, стогнуть – розсердилися,

Щось страшне співають.

Послухаю, пожурюся,

У старих спитаю:

«Чого, батьки, сумуете?»

«Невесело, сину!

Дніпро на нас розсердився,

Плаче Україна...»

І я плачу; а тим часом

Пишними рядами

Виступають отамани,

Сотники з панами

І гетьмани; всі в золоті

У мою хатину

Прийшли, сіли коло мене

І про Україну

Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували.
«Грай, кобзарю, лий, шинкарю!»
Козаки гукали.
Шинкар знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки —

Аж Хортиця гнеться
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,

Так і висихає.

«Гуляй, пане, без жупана,

Гуляй, вітре, полем;

Грай, кобзарю, лий, шинкарю,

Поки встане доля».

Взявшись в боки, навприсідки

Парубки з дідами.

«Отак, діти! добре, діти!

Будете панами».

Отамани на бенкеті,

Неначе на раді,

Походжають, розмовляють;

Вельможна громада

Не втерпіла, ударила

Старими ногами.

А я дивлюсь, поглядаю,

Сміюся сльозами.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю,

Я не одинокий, є з ким в світі жити; У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;

У моїй хатині сине море грає,

Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько Гриця дівчина співає,
Я не садинокий, є з ким вік дожить.
От де моє добро, гроші,
От де моя слава,
А за раду спасибі вам,
За раду лукаву.
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливати журбу, сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випроводжать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть, – може, найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами.
Отак, сидя в кінці стола,

Міркую, гадаю:

Кого просить? хто поведе?

Надворі світає;

Погас місяць, горить сонце.

Гайдамаки встали,

Помолились, одяглися,

Кругом мене стали,

Сумно, сумно, як сироти,

Мовчки похилились.

«Благослови, – кажуть, – батьку,

Поки маєм силу;

Благослови шукать долю

На широких світі».

«Постривайте... світ не хата,

А ви малі діти,

Нерозумні. Хто ватажком

Піде перед вами,

Хто проведе? Лихо, діти,

Лихо мені з вами!

Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим.
Єсть у мене щирий батько
(Рідного немає) —
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того – душа щира,
Козацького роду,

Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець, сумуючи,
Співає під тином.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву.
Якби не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині,
Заховали б та й сказали:

«Так... якесь ледащо...»
Тяжко, важко нудить світом,

Не знаючи за що.
Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлоп'ята!
Коли мені на чужині
Не дав погибати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!»
Добридень же, тату, в хату!
На твоім порогу
Благослови моїх діток
В далеку дорогу.

С.-Петербург, 1841, апреля 7

ІНТРОДУКЦІЯ

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;

Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
З німотою... Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє
Та королем коверзує...
Не скажу Степаном
Або Яном Собієським:
Ті два незвичайні,
А іншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіде мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає.
«Nie pozwalam! nie pozwalam!»
Шляхта репетує,

А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий.
Запанував, та й думав шляхту
Приборкать трошки... не зумів!
Добра хотів, як дітям мати,
А може, й ще чого хотів.
Єдине слово «nie rozwalam»
У шляхти думав одібрать,
А потім... Польща запалала,
Панки казалися...
Кричать: «Гонору слово, дарма праця!
Поганець, наймит москаля!»
На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетська земля,
І – разом сто конфедерацій.
Розбрелись конфедерати

По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.

Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

ГАЛАЙДА

«Яremo! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води,
Вимети хату, внеси дрова,

Посип індикам, гусям дай,

Піди до льоху, до корови,

Та швидше, хаме!.. Постривай!

Упоравшись, біжи в Вільшану:

Імості треба. Не барись».

Пішов Ярема, похилився.

Отак уранці жид поганий

Над козаком коверзував.

Ярема гнувся, бо не знав,

Не знав, сіромаха, що вирости крила, Що неба достане, коли полетить,

Не знав, нагинався...

О боже мій милий!

Тяжко жить на світі, а хочеться жить: Хочеться дивитись, як сонечко сьє, Хочеться послухать, як море заграє, Як пташка щебече, байрак гомонить, Або чорнобрива в гаю заспіває...

О боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:

Ні сестри, ні брата, нікого нема!

Попихач жидівський, виріс у порогу; А не клене долі, людей не займа.

Та й за що їх лаять? хіба вони знають, Кого треба гладить, кого катувать?

Нехай бенкетують... У їх доля дбає,

А сироті треба самому придбать.

Трапляється, часом тихенько заплаче, Та й то не од того, що серце
болить: Що-небудь згадає або що побачить...

Та й знову за працю. Отак треба жить!

Нащо батько, мати, високі палати,

Коли нема серця з серцем розмовлять?

Сирота Ярема – сирота багатий,

Бо е з ким заплакати, е з ким заспівати: Єсть карії очі – як зіроньки,
сяють, Білі рученята – мліють-обнімають,

Єсть серце єдине, серденько дівоче, Що плаче, сміється, і мре, й
оживає, Святим духом серед ночі

Понад ним витає.

Отакий-то мій Ярема,

Сирота багатий.

Таким і я колись-то був.

Минуло, дівчата...

Минулося, розійшлося,

І сліду не стало.

Серце мліє, як згадаю...

Чому не осталось?

Чому не осталось, чому не витало?

Легше було б сльози, журбу виливать.

Люде одібрали, бо їм було мало.

«Нащо йому доля? треба закопати:

Він і так багатий...»

Багатий на лати

Та на дрібні сльози – бодай не втирать!

Доле моя, доле! де тебе шукать?

Вернися до мене, до моеї хати,

Або хоч приснився... не хочеться спать.

Вибачайте, люде добрі:

Може, не до ладу,

Та прокляте лихо-зlidні

Кому не завадить?

Може, ще раз зустрінемось,

Поки шкандибаю

За Яремою по світу,

А може... й не знаю.

Лихо, люде, всюди лихо,

Нігде пригорнутися:

Куди, каже, хилить доля,

Туди й треба гнуться,

Гнуться мовчки, усміхаться,

Щоб люде не знали,

Що на серці заховано,

Щоб не привітали.

Бо їх ласка... нехай сниться

Тому, в кого доля,

А сироті щоб не снилась,

Не снилась ніколи!

Тяжко, нудно розказувать,

А мовчать не вмію.

Виливайся ж, слово-сльози:

Сонечко не гріє,

Не висушить. Поділюся

Моїми сльозами...

Та не з братом, не з сестрою

З німими стінами

На чужині... А поки що —

До корчми вернуся,
Що там робиться.
Жидюга
Дрижить, зігнувшись
Над каганцем: лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!..
Білі рученята

Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю,
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати
Одинокій, молоденькій;
Ні з ким розмовляти,
Одна шепче. Несказанно
Гарна нехрещена!
Ото дочка, а то батько —

Чортова кишеня.

Стара Хайка лежить долі,

В перинах поганих.

Де ж Ярема? Взявши торбу,

Потяг у Вільшану.

КОНФЕДЕРАТИ

«Одчиняй, проклятий жиде!

Бо будеш битий... одчиняй!

Ламайте двері, поки вийде

Старий паскуда!» «Постривай!

Стривайте, зараз!» «Нагаями

Свиняче ухо! Жартувать,

Чи що, ти хочеш?» «Я? з панами?

Крий боже! зараз, дайте встать,

Ясновельможні (нишком – свині)».

«Пане полковнику, ламай!»

Упали двері... а нагай

Малює вздовж жидівську спину.

«Здоров, свине, здоров, жиде,

Здоров, чортів сину!»

Та нагаєм, та нагаєм.

А жид зогнув спину:

«Не жартуйте, мості-пане!»

«Добри вечір в хату!

Ще раз шельму! ще раз!.. годі!

Виbachай, проклятий!

Добри вечір! а де дочка?»

«Умерла, панове».

«Лжеш, Іудо! нагаями!»

Посипались знову.

«Ой паночки-голубчики,

Єй-богу, немає!»

«Брешеш, шельмо!»

«Коли брешу,

Нехай бог карає!»

«Не бог, а ми. Признавайся!»

«Нащо б мав ховати,

Якби жива? Нехай, боже,

Щоб я був проклятий!..»

«Ха-ха-ха-ха!.. Чорт, панове,

Літаню співає.

Перехрестись!»

«Як же воно?

Далебі, не знаю».

«Отак, дивись...»

Лях хреститься,

А за ним Іуда,

«Браво! браво! охрестили.

Ну, за таке чудо

Могоричу, мості-пане!

Чуеш, охрещений?

Могоричу!» «Зараз, зараз!»

Ревуть, мов скажені,

Ревуть ляхи, а поставець

По столу гуляє.

«Єще Польща не згінела!»

Хто куди гукає.

«Давай, жиде!» Охрещений

Із льоху та в хату,

Знай, шмигляє, наливає;

А конфедерати,

Знай, гукають: «Жиде! меду!»

Жид не схаменеться.

«Де цимбали? грай, псявіро!»

Аж корчма трясеться —

Краков'яка оддирають,

Вальса та мазура.

І жид гляне, та нищечком:

«Шляхетська натура!»

«Добре, годі! тепер співай!»

«Не вмію, ей-богу!»

«Не божись, собача шкуро!»

«Яку ж вам? Небогу?»

«Була собі Гандзя,

Каліка небога,

Божилася,

Молилася,

Що боліли ноги;
На панщину не ходила,
А за парубками
Тихесенько,
Гарнесенько
Поміж бур'янами».
«Годі! годі! це погана:
Схизмати співають».
«Якої ж вам? хіба оцю?
Стривайте, згадаю...»
«Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком,
І передком
Перед паном Хведіркою».
«Добре, годі! тепер плати!»
«Жартуете, пане:
За що платить?»
«Що слухали.
Не кривись, поганий!

Не жартуєм. Давай гроші!»

«Де мені їх взяти?

Ні шеляга, я панською

Ласкою багатий».

«Лжеш, собако! признавайся!

А нуте, панове,

Батогами!»

Засвистіли,

Хрестять Лейбу знову.

Періщили, періщили,

Аж пір'я летіло...

«Єй же богу, ні шеляга!

Їжте мое тіло!

Ні шеляга! гвалт! рятуйте!»

«Ось ми порятуєм».

«Постривайте, я щось скажу».

«Почуєм, почуєм,

Та не бреш, бо, хоч здохни,

Брехня не допоможе».

«Ні, в Вільшаній...»

«Твої гроші?»

«Мої!.. ховай боже!

Ні, я кажу, що в Вільшаній...

Вільшанські схизмати

По три сем'ї, по чотири

Живуть в одній хаті».

«Ми це знаєм, бо ми сами

Їх так очухрали».

«Та ні, не те... вибачайте...

Щоб лиха не знали,

Щоб вам гроші приснилися..

Бачте, у Вільшаній

У костьолі... у титаря...

А дочка Оксана!

Ховай боже! як панночка!

Що-то за хороше!

А червінців! хоч не його,

Так що? аби гроші».

«Аби гроші, однаково!

Правду Лейба каже;

А щоб певна була правда,

Нехай шлях покаже.

Одягайся!»

Поїхали

Ляхи у Вільшану.

Один тільки під лавою

Конфедерат п'яний

Не здужа встать, а курника,

П'яний і веселий:

«Му zyjemy, my zyjemy,

Polska nie zginela».

ТИТАР

«У гаю, гаю

Вітру немає;

Місяць високо,

Зіроньки сяють.

Вийди, серденько,

Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Та поворкуем,
Та посумуем;
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,
Поки близенько,
Та поворкуем...
Ох, тяжко, важко!»
Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає,
Виглядає; а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють; серед неба
Горить білолиций;
Верба слуха соловейка,

Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивиться, не слухає...
«Нащо мені врода,
Коли нема долі, нема талану!
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і доля — Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билину вітри рознесуть:
Так і мене люде не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі, Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась».
І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
«Оставайсь здорова.

В далекій дорозі

Найду або долю, або за Дніпром

Ляжу головою...

А ти не заплачеш,

А ти не побачиш, як ворон клює

Ті карії очі, ті очі козачі,

Що ти цілувала, серденько мое!

Забудь мої сльози, забудь сиротину, Забудь, що клялася; другого
шукай; Я тобі не пара: я в сірій свитині, А ти титарівна.

Кращого вітай,

Вітай, кого знаєш... така моя доля.

Забудь мене, пташко, забудь, не журись А коли почуєш, що на чужім
полі

Поляг головою, – нишком помолись.

Одна, серце, на всім світі

Хоч ти помолися!»

Та й заплакав сіромаха,

На кий похилившись.

Плаче собі тихесенько...

Шелест!.. коли гляне:

Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув; побіг; обнялися.
«Серце!» – та й зомліли.
Довго-довго тільки – «серце»,
Та й знову німіли.
«Годі, пташко!»
«Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!.. ще раз... ще раз.
Ох, як я втомилась!»
«Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!»
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.
«Сідай же й ти коло мене».
Сів, та й обнялися.
«Серце мое, зоре моя,
Де це ти зоріла?»
«Я сьогодні забарилась:

Батько занедужав;

Коло його все поралась...»

«А мене й байдуже?»

«Який-бо ти, ей же богу!»

І сльози блиснули.

«Не плач, серце, я жартую».

«Жарти!» Усміхнулась.

Прихилилась головою

Та й ніби заснула.

«Бач, Оксано, я жартую,

А ти й справді плачеш.

Ну, не плач же, глянь на мене:

Завтра не побачиш.

Завтра буду я далеко,

Далеко, Оксано...

Завтра вночі у Чигрині

Свячений достану.

Дасть він мені срібло-злото,

Дасть він мені славу;

Одягну тебе, обую,
Посаджу, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду;
Поки не вмру, дивитимусь».

«А може, й забудеш?

Розбагатієш, у Київ

Поїдеш з панами,

Найдеш собі шляхтяночку,

Забудеш Оксану!»

«Хіба краща є за тебе?»

«Може, й є, – не знаю».

«Гнівиш бога, мое серце:

Кращої немає

Ні на небі, ні за небом;

Ні за синім морем

Нема кращої за тебе!»

«Що се ти говориш?

Схаменися!»

«Правду, рибко!»

Та й знову, та й знову.
Довго вони, як бачите,
Меж мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Їй Ярема розказував,
Як жить вони будуть
Укупочці, як золото
І долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
«Ото який! мов і справді
Обридло!» А мати
Або батько як побачать,

Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте,
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді... та цур йому,
А дуже цікаве!

А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою, над водою,
Обнявшись, сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує;
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
«Серце мое, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!...» – аж верби нагинались
Слухать тую мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,

Не розкажу против ночі,
А то ще присниться.
Нехай собі розійдуться
Так, як ізійшлися,
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зустрінуться... побачимо...
А тим часом світить
З усіх вікон у титаря.
Що то там твориться?
Треба глянуть та розказать...
Бодай не дивиться!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати, Люде, що зібрались волю
боронить.
Боронять, прокляті...

Будь проклята мати,
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті Пекельнії діти.
У печі пала
Огонь і світить на всю хату,
В кутку собакою дрижить
Проклятий жид; конфедерати
Кричать до титаря: «Хоч жить?
Скажи, де гроші?»
Той мовчить.
Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили – нема,
Нема ні слова. «Мало муки!
Давайте приску! де смола?

Кропи його! отак! холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? скажеш, шельмо?.. І не стогне!
Завзята бестія! стривай!»

Насипали в халяви жару...

«У тім'я цвяшок закатай!»

Не витерпів святої кари,

Упав сердега. Пропадай,

Душа, без сповіді святої!

«Оксано, дочко!» – та й умер.

Ляхи задумалися стоя,

Хоч і запеклі. «Що ж тепер?

Панове, ради! Поміркуем,

Тепер з ним нічого робить,

Запалим церкву!» «Гвалт! рятуйте!

Хто в бога вірує!» – кричить

Надворі голос, що є сили.

Ляхи зомліли. «Хто такий?»

Оксана в двері: «Вбили! вбили!»

Та й пада крижем. А старший

Махнув рукою на громаду.

Понура шляхта, мов хорти,

За двері вийшла. Сам позаду,

Бере зомлілую...

Де ж ти,
Яremo, де ти? подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.
Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають та й замовчать.
Біліє місяць; люде сплять,
І титар спить... Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло... Мертвий мов здригнув.
І сумно-сумно в хаті стало.

СВЯТО В ЧИГИРИНІ

Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали, Встали, подивились на той
Чигирин, Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали Козацької слави убогих руїн.
Базари, де військо, як море червоне, Перед бунчуками, бувало, горить,

А ясновельможний, на воронім коні, Блисне булавою – море
закипить...

Закипить, і розлилося

Степами, ярами;

Лихо мліє перед ними...

А за козаками...

Та що й казати? Минулося;

А те, що минуло,

Не згадуйте, пани-брати,

Бо щоб не почули.

Та й що з того, що згадаеш?

Згадаеш – заплачеш.

Ну, хоч глянем на Чигирин,

Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,

Місяць впливає,

Червоніє, круглолиций,

Горить, а не сяє,

Неначе зна, що не треба

Людям його світу,

Що пожари Україну

Нагріють, освітять.

І смерклося, а в Чигрині,

Яку домовині.

Сумно-сумно. (Отак було

По всій Україні

Против ночі Маковія,

Як ножі святили).

Людей не чуть; через базар

Кажан костокрилий

Перелетить; на вигоні

Сова завиває.

А де ж люде?.. Над Тясмином.

У темному гаю,

Зібралися; старий, малий,

Убогий, багатий

Поеднались, – дожидають

Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,

На припоні коні отаву скубуть;

Осідлані коні, вороні готові.

Куди-то поїдуть? кого повезуть?

Он кого, дивіться. Лягли по долині, Неначе побиті, ні слова не чуть.

Ото гайдамаки. На гвалт України

Орли налетіли; вони рознесуть

Ляхам, жидам кару;

За кров і пожари

Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

Попід дібровою стоять

Вози залізної тарані:

То щедрої гостинець пані.

Уміла що кому давать,

Нівроку їй, нехай царствує;

Нехай не вадить, як не чує!

Поміж возами нігде стать:

Неначе в ірій, налетіло

З Смілянщини, з Чигирина

Просте козацтво, старшина,

На певне діло налетіли.

Козацьке панство походжає

В киреях чорних, як один,

Тихенько, ходя, розмовляє

І поглядає на Чигрин.

Старшина первий. Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий. Мудра голова, сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся – скрізь Головатий. «Коли сам, – каже, – не повершу, то синові передам».

Старшина третій. Та й син же штука! Я вчора зустрівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! «Кошовим, – каже, – буде, та й годі; а може, ще і гетьманом, коли тее...»

Старшина другий. А Гонти нащо? а Залізняк? До Гонти сама...» сама писала: «Коли, – каже...»

Старшина первий. Цитьте лишень, здається, дзвонять!

Старшина другий. Та ні, то люде гомонять.

Старшина первий. Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні: химерять-химерять та й зроблять з лемеша швайку. Де можна

лантух, там торби не треба. Купили хрину, треба з'їсти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували; грошам не пропадуть! А то думають, думають, ні вголос, ні мовчки; а ляхи догадаються – от тобі й пшик! Що там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте? співають.

Старшина третій. Справді, співа щось; піду спиню.

Старшина первий. Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно.

Старшина другий. Ото, мабуть, Волох! Не втерпів-таки старий дурень; треба, та й годі!

Старшина третій. А мудро співає! коли не послухаеш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послухаєм, а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий. А що ж? то й ходімо!

Старшина третій. Добре, ходімо.

Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно.

«Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи;
І ви, молдавани,
Тепер ви не пани;
Ваші господарі
Наймити татарам,
Турецьким султанам.
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіться;
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами,
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана;
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,

Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясється,
Небо запалає...
Добре погуляєм!»

Запорожець. Добре погуляєм! правду старий співа, як не бреше. А що б то з його за кобзар був, якби не волох!

Кобзар. Та я й не волох; так тільки – був колись у Волощині, а люде й зовуть Волохом, сам не знаю за що.

Запорожець. Ну, та дарма; утни ще яку-небудь. Ану лишень про батька Максима ушквар.

Гайдамака. Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець. А що нам ваша старшина? почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі. У нас один старший – батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче божий, не слухай його.

Гайдамака. Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або – поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець. Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо – поснемо.

Гуртом. Справді, поснемо; співай яку-небудь.

Кобзар (співає):

«Літа орел, літа сизий

Попід небесами;

Гуля Максим, гуля батько

Степами-лісами.

Ой літає орел сизий,

А за ним орлята;

Гуля Максим, гуля батько,

А за ним хлоп'ята.

Запорожці ті хлоп'ята,

Сини його, діти,

Поміркує, загадає,

Чи бити, чи пити,
Чи танцювать; то й ушкварять,
Аж земля трясеться.
Заспіває – заспівають,
Аж лихо сміється.
Горілку, мед не чаркою —
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката, не минає.
Отакий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили.
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море; скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізняк Чорним шляхом,

За ним гайдамаки».

Запорожець. Оце-то так! вчистив, нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далєбі, добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі.

Гайдамака. Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків?

Запорожець. Який-бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака. І вішати, і мордувати! Добре, ей-богу, добре! Ну, це так! Далєбі, дав би карбованця, якби був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше м'яса буде. Поборгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків.

Кобзар. До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму; а охрипну – чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж, панове громадо!

«Ночували гайдамаки

В зеленій діброві,

На припоні пасли коні,

Сідлані, готові.

Ночували ляшки-панки

В будинках з жидами,

Напилися, простяглися

Та й...»

Громада. Цить лишень! здається, дзвонять. Чуеш?.. ще раз... о!..
«Задзвонили, задзвонили!» – Пішла луна гаєм. «Ідіть же ви та
молітесь, а я dospіваю».

Повалили гайдамаки,

Аж стогне діброва;

Не повезли, а на плечах

Чумацькі волові

Несуть вози. А за ними

Сліпий Волох знову:

«Ночували гайдамаки

В зеленій діброві».

Шкандибає, курникає,

І гич не до речі.

«Ну лиш іншу, старче божий!» —

З возами на плечах

Кричать йому гайдамаки.

«Добре, хлопці, нате!

Отак! отак! добре, хлопці!

А нуте, хлоп'ята,

Ушкваримо!»

Земля гнеться.

А вони з возами

Так і ріжуть. Кобзар грає,

Додає словами: «Он гоп таки так!

Кличе Гандзю козак:

«Ходи, Гандзю, пожартую,

Ходи, Гандзю, поцілую;

Ходім, Гандзю, до попа

Богу помолиться;

Нема жита ні снопа,

Вари варениці».

Оженився, зажурився —

Нічого немає;

У ряднині ростуть діти,

А козак співає:

«І по хаті ти-ни-ни,

І по сінях ти-ни-ни,

Вари, жінко, лини,

Ти-ни-ни, ти-ни-ни!»

«Добре! Добре! Ще раз! Ще раз!»

Кричать гайдамаки.

«Ой гоп того дива!

Наварили ляхи пива,

А ми будем шинкувать,

Ляшків-панків частувать.

Ляшків-панків почастуем,

З панянками пожартуем.

Ой гоп таки так!

Кличе панну козак:

«Панно, пташко моя!

Панно, доле моя!

Не соромся, дай рученьку,

Ходім погуляймо;

Нехай людям лихо сниться,

А ми заспіваймо.

А ми заспіваймо,

А ми посідаймо,

Панно, пташко моя,

Панно, доле моя!»

«Ще раз, ще раз!»

«Якби таки або так, або сяк,

Якби таки запорозький козак,

Якби таки молодий, молодий,

Хоч по хаті б поводив, поводив.

Страх мені не хочеться

З старим дідом морочиться.

Якби таки...» «Цу-цу, скажені! схаменіться!

Бач, розходилися! А ти,

Стара собако, де б молиться,

Верзеш тут погань. От чорти!»

Кричить отаман. Опинились;

Аж церков бачать. Дяк співа,

Попи з кадилами, з кропилом;

Громада – ніби нежива,

Анітелень... Поміж возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на Великдень над пасками.
«Молітесь, братія, молітесь! —
Так благочинний почина.
Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадять.
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люде мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата!..
Землі козацької краса
У ляха в'яне, як перш мати,
І непокрита коса

Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха... горе, горе!
Молітесь, діти! страшний суд
Ляхи в Україну несуть —
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить

Останок славного Богдана?
Де Остряниця стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!

Нема Богдана – червонить
І Жовті Води, й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: «Тяжко жити!
Я сохну, сохну... де Тарас?
Нема, не чуть... не в батька діти!»
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архістратиґа Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!»
Молились,
Молились щиро козаки,
Як діти, щиро; не журились,
Гадали тее... а зробилось —
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...

А диякон: «Нехай ворог гине!

Беріть ножі! освятили».

Ударили в дзвони,

Реве гаєм: «Освятили!»

Аж серце холоне!

Освятили, освятили!

Гине шляхта, гине!

Розібрали, заблищали

По всій Україні.

ТРЕТІ ПІВНІ

Ще день Україну катували

Ляхи скажені; ще один,

Один, останній, сумували

І Україна, і Чигрин.

І той минув – день Маковія,

Велике свято в Україні.

Минув – і лях, і жидовин

Горілки, крові упивались,

Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а іуди
Ще лічать гроші уночі,
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили, бач, люде.
І ті на золото лягли
І сном нечистим задрімали.
Дрімають... навіки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море
Та глянуть на люде, що вони моторять, Щоб богів вранці про те
розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить... а чи бачить мою сиротину, Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?

Побачимо потім, а тепер не ту,

Не ту заспіваю, іншої заграю;

Лихо – не дівчата – буде танцювать.

Недолю співаю козацького краю;

Слухайте ж, щоб дітям потім розказать, Щоб і діти знали, внукам
розказали, Як козаки шляхту тяжко покарали

За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,

Довго гомоніла,

Довго, довго кров степами

Текла-червоніла.

Текла, текла та й висохла.

Степи зеленіють;

Діди лежать, а над ними

Могили синіють.

Та що з того, що високі?

Ніхто їх не знає,

Ніхто щиро не заплаче,

Ніхто не згадає.

Тільки вітер тихесенько

Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А унуки? ім байдуже,
Панам жито сіють.
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізник, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.
Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
І день, і ніч гвалт, гармати;

Земля стогне, гнеться;

Сумно, страшно, а згадаеш —

Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! з високого неба

Сховайся за гору, бо світу не треба; Страшно тобі буде, хоч ти й бачив
Рось, І Альту, і Сену, і там розлилось,

Не знать за що, крові широкее море.

А тепер що буде! Сховайся ж за гору; Сховайся, мій друже, щоб не
довелось На старість заплакати...

Сумно, сумно серед неба

Сяє білолиций.

Понад Дніпром козак іде,

Може, з вечірниці.

Іде смутний, невеселий,

Ледве несуть ноги.

Може, дівчина не любить

За те, що убогий?

І дівчина його любить,

Хоч лата на латі.

Чорнобривий, а не згине,

То буде й багатий.

Чого ж смутний, невеселий

Іде – чуть не плаче?

Якусь тяжку недоленьку

Віщує козаче,

Чує серце, та не скаже,

Яке лихо буде.

Мине лихо... Кругом його

Мов вимерли люде.

Ані півня, ні собаки;

Тільки із-за гаю

Десь далеко сіроманці

Вовки завивають

Байдуже! іде Ярема,

Та не до Оксани,

Не в Вільшану на досвітки,

До ляхів поганих

У Черкаси. А там третій

Півень заспіває...

А там... а там... Йде Ярема,

На Дніпр поглядає.

«Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!

Багато ти, батьку, у море носив

Козацької крові; ще понесеш, друже!

Червонив ти сине, та не напоїв;

А сю ніч уп'єшся. Пекельнее свято

По всій Україні сю ніч зареве;

Потече багато, багато, багато

Шляхетської крові. Козак оживе;

Оживуть гетьмани в золотім жупані; Прокинеться доля; козак заспіва:

«Ні жида, ні ляха», а в степах України — О, боже мій милий — блисне булава!»

Так думав, ідучи в латаній свитині, Сердега Ярема з свяченим в руках.

А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, Підняв гори-хвилі; а в очеретах

Реве, стогне, завиває,

Лози нагинає;

Грім гогоче, а блискавка

Хмару роздирає.

Іде собі наш Ярема,

Нічого не бачить;

Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
«Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут... а тут... що ще буде?
Може, ще загину».
А тим часом із байраку
Півень – кукуріку!
«А, Черкаси!.. боже милий!
Не вкороти віку!»

ЧЕРВОНІЙ БЕНКЕТ

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
«Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! погуляєм
Та хмару нагрієм!»
Зайнялася Смілянщина,

Хмара червоніє.

А найперша Медведівка

Небо нагріває.

Горить Сміла, Смілянщина

Кров'ю підпливає.

Горить Корсунь, горить Канів,

Чигирин, Черкаси;

Чорним шляхом запалало,

І кров полилася

Аж у Волинь. По Поліссі Гонта бенкетує, А Залізняк в Смілянщині

Домаху гартує,

У Черкасах, де й Ярема

Пробує свячений.

«Отак, отак! добре, діти,

Мордуйте скажених!

Добре, хлопці!» – на базарі

Залізняк гукає.

Кругом пекло; гайдамаки

По пеклу гуляють.

А Ярема – страшно глянуть

По три, по чотири
Так і кладе. «Добре, сину,
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй, в раю будеш
Або есаулом.
Гуляй, сину! нуте, діти!»
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.
«Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте».
Улиці, базари
Крились трупом, пили кров'ю.
«Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрещені, кляті душі».
На базар збирались
Гайдамаки. Йде Ярема,

Залізник гукає:

«Чуеш, хлопче? ходи сюди!

Не бійсь, не злякаю».

«Не боюся!» Знявши шапку,

Став, мов перед паном.

«Відкіля ти? хто ти такий?»

«Я, пане, з Вільшани».

«З Вільшаної, де титаря

Пси замордували?»

«Де? якого?» «У Вільшаній;

І кажуть, що вкрали

Дочку його, коли знаеш».

«Дочку, у Вільшаній?»

«У титаря, коли знавав».

«Оксано, Оксано!» —

Ледве вимовив Ярема

Та й упав додолу.

«Еге! ось що... Шкода хлопця,

Провітри, Миколо!»

Провітрився. «Батьку! брате!

Чом я не сторукий?

Дайте ножа, дайте силу,

Муки ляхам, муки!

Муки страшноі, щоб пекло

Тряслося та мліло!»

«Добре, сину, ножі будуть

На святее діло.

Ходім з нами у Лисянку

Ножі гартувати!»

«Ходім, ходім, отамане,

Батьку ти мій, брате,

Мій єдиний! На край світа

Полечу, достану,

З пекла вирву, отамане...

На край світа, пане...

На край світа, та не найду,

Не найду Оксани!»

«Може, й найдеш. А як тебе

Зовуть? я не знаю».

«Яремою».

«А прізвище?»

«Прізвища немає!»

«Хіба байстрюк? Без прізвища

Запиши, Миколо,

У реестер. Нехай буде —

Нехай буде Голий,

Так і пиши!» «Ні, погано!»

«Ну, хіба Бідою?»

«І це не так».

«Стривай лишень,

Пиши Галайдою».

Записали. «Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти.

Найдеш долю... а не найдеш...

Рушайте, хлоп'ята».

І Яремі дали коня

Зайвого з обозу.

Усміхнувся на воронім

Та й знову у сльози.
Виїхали за царину;
Палають Черкаси...
«Чи всі, діти?» «Усі, батьку!»
«Гайда!» Простяглася
По діброві понад Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибав на конику,
Козакам співає:
«Гайдамаки, гайдамаки,
Залізник гуляє».
Поїхали... а Черкаси
Палають, палають.
Байдуже, ніхто й не гляне.
Сміються та лають
Кляту шляхту. Хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізник попереду,

Нашорошив уха;
Іде собі, люльку курить,
Нікому ні слова.
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва,
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люде
І лютеє горе —
Все пропало, все! нічого
Не знає, не бачить,
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта,
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.
«Ой ви, сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його... тяжко! нудно!

І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане.
Занапастить хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти? подивися,
Моя ти єдина,

Подивися на Ярему.
Де ти? Може, гине,
Може, тяжко клене долю,
Клене, умирає
Або в пана у кайданах
У склепу конає.
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану,
Кличе чого: «Серце мое,
Обніми Оксану!
Обнімемось, мій соколе!
Навіки зомлієм.

Нехай ляхи знущаються,
Не почуєм!...» Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі,
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля.
Посумує, пожуриться,
Забуде... і, може...
У жупані, сама пані;
А лях... боже, боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною,
Та не таким горем
Карай серце: розірветься,
Хоч би було камень.
Доле моя! серце мое!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася-поділась?»
І хлинули сльози;

Дрібні-дрібні полилися.

Де вони взялися!

А Залізняк гайдамакам

Каже опинитись:

«У ліс, хлопці! вже світає,

І коні пристали:

Попасемо», – і тихенько

У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА

Зійшло сонце; Україна

Де палала, тліла,

А де шляхта, запертися,

У будинках мліла.

Скрізь по селах шибениці;

Навішано трупу —

Тільки старших, а так шляхта

Купою на купі.

На улицах, на розпуттях

Собаки, ворони

Гризуть шляхту, клюють очі;

Ніхто не боронить.

Та й нікому: осталися

Діти та собаки,

Жінки навіть з рогачами

Пішли в гайдамаки.

Отаке-то було лихо

По всій Україні!

Гірше пекла... А за віщо,

За що люде гинуть?

Того ж батька, такі ж діти,

Жити б та брататися.

Ні, не вміли, не хотіли,

Треба роз'єднатися!

Треба крові, брата крові,

Бо заздро, що в брата

Є в коморі і надворі,

І весело в хаті!

«Уб'єм брата! спалим хату!» —

Сказали, і сталося.

Все б, здається; ні, на кару

Сироти остались.

В сльозах росли, та й вирости;

Замучені руки

Розв'язались – і кров за кров,

І муки за муки!

Болить серце, як згадаєш:

Старих слов'ян діти

Впились кров'ю. А хто винен?

Ксьондзи, езуїти.

Мандрували гайдамаки

Лісами, ярами,

А за ними і Галайда

З дрібними сльозами.

Вже минули Воронівку,

Вербівку; в Вільшану

Приїхали. «Хіба спитать,

Спитать про Оксану?

Не питаю, щоб не знали,

За що пропадаю».

А тим часом гайдамаки

Й Вільшану минають.

Питається у хлопчика:

«Що, титаря вбили?»

«Ба ні, дядьку; батько казав,

Що його спалили

Оті ляхи, що там лежать,

І Оксану вкрали.

А титаря на цвинтарі

Вчора поховали».

Не дослухав... «Неси, коню!»

І поводи кинув.

«Чом я вчора, поки не знав,

Вчора не загинув!

А сьогодні, коли й умру,

З домовини встану

Ляхів мучить. Серце мое!

Оксано! Оксано!

Де ти?»

Замовк, зажурився,

Поїхав ходою.

Тяжко-важко сіромасі

Боротись з нудьгою.

Догнав своїх. Боровиків

Вже хутір минають.

Корчма тліє з стодолюю,

А Лейби немає.

Усміхнувся мій Ярема,

Тяжко усміхнувся.

Отут, отут позавчора

Перед жидом гнувся,

А сьогодні... та й жаль стало,

Що лихо минуло.

Гайдамаки понад яром

З шляху повернули.

Наганяють півпарубка.

Хлопець у свитині

Полатаній, у постолах;

На плечах торбина.

«Гей, старченя! стривай лишень!»

«Я не старець, пане!

Я, як бачте, гайдамака».

«Який же поганий!»

«Відкіля ти?»

«З Керелівки».

«А Будища знаєш?

І озеро коло Будищ?»

«І озеро знаю,

Отам воно; оцим яром

Втрапите до його».

«Що, сьогодні ляхів бачив?»

«Нігде ні одного;

А вчора було багато.

Вінки не святити:

Не дали ляхи прокляті.

Зате ж їх і били,

І я, й батько святим ножем;

А мати нездужа,
А то й вона б». «Добре, хлопче.
Ось на ж тобі, друже,
Цей дукачик, та не згуби».
Узяв золотого,
Подивився: «Спасибі вам!»
«Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? без гомону.
Галайдо, за мною!
В оцім яру є озеро
Й ліс попід горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям. Може, льохи
Стерегти осталась
Яка погань».
Приїхали.
Стали кругом ліса;
Дивляться – нема нікого...
«Ту їх достобіса!

Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидше! швидше!
Отак, отак! І конфедерати
Посипалися додолу,
Груші гнилобокi.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку,
Найшли льохи, скарб забрали,
У ляхів кишені
Потрусили та й потягли
Карати мерзенних
У Лисянку.

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ

Смеркалося. Із Лисянки
Кругом засвітило:
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили.

Страшно, страшно закурили!

І в пеклі не вміють

Отак курить. Гнилий Тікич

Кров'ю червоніє

Шляхетською, жидівською;

А над ним палають

І хатина, і будинок;

Мов доля карає

Вельможного й неможного.

А серед базару

Стоїть Гонта з Залізняком,

Кричать: «Ляхам кари!

Кари ляхам, щоб каялись!»

І діти карають.

Стогнуть, плачуть; один просить,

Другий проклинає;

Той молиться, сповідає

Гріхи перед братом,

Уже вбитим. Не милують,

Карають, завзяті.

Як смерть люта, не вважають

На літа, на вроду

Шляхтяночки й жидівочки.

Тече кров у воду.

Ні каліка, ані старий,

Ні мала дитина

Не остались, – не вблагали

Лихої години.

Всі полягли, всі покотом;

Ні душі живої

Шляхетської й жидівської.

А пожар удвое

Розгорівся, розпалався

До самої хмари.

А Галайда, знай, гукає:

«Кари ляхам, кари!»

Мов скажений, мертвих ріже,

Мертвих віша, палить.

«Дайте ляха, дайте жида!

Мало мені, мало!

Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море... мало моря...
Оксано! Оксано!
Де ти?» – крикне й сховається
В полум'ї, в пожарі.
А тим часом гайдамаки

Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щоб засвітла повечерять.
«Гуляй!» – загукали.
Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи.
Горять крокви
І падають з ними.

«Пийте, діти! пийте, лийте!

З панами такими,

Може, ще раз зустрінемось,

Ще раз погуляем.

І поставець одним духом

Залізник черкає.

За прокляті ваші трупи,

За душі прокляті

Ще раз вип'ю! Пийте, діти!

Вип'ем, Гонто, брате!

Вип'ем, друже, погуляем

Укупочці, в парі.

А де ж Волох? заспівай лиш

Нам, старий кобзарю!

Не про дідів, бо незгірше

Й ми ляхів караєм;

Не про лихо; бо ми його

Не знали й не знаєм.

Веселої утни, старче,

Щоб земля ломилась,

Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась».

(Кобзар грає й приспівує):

«Од села до села Танці та музики;

Курку, яйця продала —

Маю черевики.

Од села до села

Буду танцювати:

Ні корови, ні вола —

Осталася хата.

Я оддам, я продам

Кумові хатину,

Я куплю, я зроблю

Яточку під тином;

Торгувать, шинкувать

Буду чарочками,

Танцювать та гулять

Таки з парубками.

Ох ви, дітки мої,

Мої голуб'ята,

Не журіться, подивіться,

Як танцює мати.

Сама в найми піду,

Діток в школу оддам,

А червоним черевичкам

Таки дам, таки дам!»

«Добре! добре! Ну, до танців,

До танців, кобзарю!»

Сліпий вшкварив – навприсядки

Пішли по базару.

Земля гнеться. «Нумо, Гонто!»

«Нум, брате Максиме!

Ушкваримо, мій голубе,

Поки не загинем!»

«Не дивуйтеся, дівчата,

Що я обідрався;

Бо мій батько робив гладко,

То й я в його вдався».

«Добре, брате, ей же богу!»

«Ану ти, Максиме!»

«Постривай лиш!»

Отак чини, як я чиню:

Люби дочку абицію —

Хоч попову, хоч дякову,

Хоч хорошу мужикову».

Всі танцюють, а Галайда

Не чує, не бачить.

Сидить собі кінець стола,

Тяжко-важко плаче,

Як дитина. Чого б, бачся?

В червонім жупані,

І золото, і слава є,

Та нема Оксани;

Ні з ким долю поділити,

Ні з ким заспівати;

Один, один сиротою

Мусить пропадати.

А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими ляхами,
Що замордували
Її батька. Недолюди,
Тепер заховались
За мурами та дивитесь,
Як жиди конають,
Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.

«Де то мій Ярема?» – Сама думає.

Не знає, Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині —
В червонім жупані,
Сидить один та думає:
«Де моя Оксана?

Де вона, моя голубка

Приборкана, плаче?»

Тяжко йому.

А із яру

В киреі козачій

Хтось крадеться.

«Хто ти такий?»

Галайда питає.

«Я посланець пана Гонти.

Нехай погуляє,

Я підожду». «Ні, не діждеш,

Жидівська собако!»

«Ховай боже, який я жид!

Бачиш? Гайдамака!

Ось копійка... подивися...

Хіба ти не знаєш?»

«Знаю, знаю, – і свячений

З халяви виймає.

Признавайсь, проклятий жиде,

Де моя Оксана?»

Та й замахнувся. «Ховай боже!..

В будинку... з панами...

Вся в золоті...»

«Виручай же!

Виручай, проклятий!»

«Добре, добре...

Які ж бо ви, Яремо, завзяті!

Іду зараз і виручу:

Гроші мур ламають.

Скажу ляхам – замість Паца...»

«Добре, добре! знаю. Іди швидче!»

«Зараз, зараз! Гонту забавляйте,

З півупруга, а там нехай. Ідіть же гуляйте...

Куди везти?» «У Лебедин!

У Лебедин, – чуеш?»

«Чую, чую». І Галайда

З Гонтою танцює.

А Залізняк бере кобзу:

«Потанцюй, кобзарю,

Я заграю».

Навприсядки

Сліпий по базару

Оддирає постоломи,

Додає словами: «На городі пастернак; Чи я ж тобі не козак, не козак?

Чи я ж тебе не люблю, не люблю?

Чи я ж тобі черевичків не куплю?

Куплю, куплю чорпнобрива.

Куплю, куплю того дива.

Буду, серце, ходить,

Буду, серце, любить».

«Ой гоп, гопака!

Полюбила козака,

Та рудого, та старого —

Лиха доля така.

Іди ж доле, за журбою,

А ти, старий, за водою,

А я — так до шинку.

Вип`ю чарку, вип`ю другу,

Вип`ю третю на потуху.

П`яту, шосту, та й кінець.

Пішла баба у танець,

А за нею горобець

Викрутасом-вихилясом...

Молодець горобець!

Старий рудий бабу кличе,

А та йому дулі тиче:

«Оженився, сатано,

Заробляй же на пшоно;

Треба діток годувать,

Треба діток одягать.

А я буду добувать,

А ти, старий, не гріши,

Та в запічку колиши,

Та мовчи, не диши».

«Як була я молододою преподобницею,

Повісила хвартушину над віконницею; Хто йде – не мине,

То кивне, то моргне.

А я шовком вишиваю,

В кватирочку виглядаю:

Семени, Івани,
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо».
«Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню.
А ти зав'яжи, доню».
«Чи ще? чи годі?» «Ще, ще!
Хоч погану! самі ноги носять»
«Ой сип сирівець
Та криши опеньки:
Дід та баба,
То й до ладу, Обое раденькі.

*

Ой, сип сирівець
Та криши петрушку:

*

Ой, сип сирівець

Та накриши хріну:

*

Ой, сип воду, воду

Та пошукай броду, броду...»

«Годі, годі! – кричить Гонта.

Годі, погасає.

Світла, діти!.. А де Лейба?

Ще його немає?

Найти його та повісить.

Петелька свиняча!

Гайда, діти! погасає

Каганець козачий».

А Галайда: «Отамане!

Погуляймо, батьку!

Дивись – горить; на базарі
І видко, і гладко.
Потанцюєм. Грай, кобзарю!»
«Не хочу гуляти!
Огню, діти! дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!
Думають, жартую!»
Заревіли гайдамаки:
«Добре, батьку! чуем!»
Через греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить: «Батьку!
Стійте!.. пропадаю!
Постривайте, не вбивайте:
Там моя Оксана.
Годиначку, батьки мої!
Я її достану!»
«Добре, добре!.. Залізничне,
Гукни, щоб палили.

Преподобиться з ляхами...

А ти, сизокрилий,

Найдеш іншу».

Оглянувся —

Галайди немає.

Ревуть гори – і будинок

З ляхами гуляє

Коло хмари. Що осталося,

Пеклом запалало...

«Де Галайда?» – Максим кличе.

І сліду не стало...

Поки хлоп'ята танцювали,

Ярема з Лейбою прокрались

Аж у будинок, в самий льох;

Оксану вихопив чуть живу

Ярема з льоху та й полинув

У Лебедин...

ЛЕБЕДИН

«Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю.
Батька ляхи замучили,
А мене... боюся.
Боюсь згадать, моя сиза...
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову,
Вдвое, втрое б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може, я грішила,
Може, бог за те й карає,
Що я полюбила,

Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі,
Ні, бабусю, а за його,
За милого, долю.
Карай, боже! твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказати: я думала
Занапастить душу.
Якби не він, може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
«О, боже мій милий!
Він сирота, – хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про долю,
Як я, розпитає?

Хто обійме, як я, його?

Хто душу покаже?

Хто сироті убогому

Добре слово скаже?»

Я так думала, бабусю,

І серце сміялось:

«Я сирота: без матері,

Без батька осталась,

І він один на всім світі,

Один мене любить;

А почує, що я вбилась,

То й себе погубить».

Так я думала, молилась,

Ждала, виглядала.

Нема його, не прибуде,

Одна я осталась...»

Та й заплакала. Черниця,

Стоя коло неї,

Зажурилась. «Бабусенько!

Скажи мені, де я?»

«В Лебедині, моя пташко,

Не вставай: ти хвора».

«В Лебедині! чи давно я?»

«Ба ні, позавчора».

«Позавчора?.. Стривай, стривай...

Пожар над водою...

Жид, будинок, Майданівка...

Зовуть Галайдою...»

«Галайдою Яремою

Себе називає

Той, що привіз...»

«Де він, де він?

Тепер же я знаю!...»

«Через тиждень обіцявся

Прийти за тобою».

«Через тиждень! через тиждень!

Раю мій, покою!

Бабусенько, минулася

Лихая година!

Той Галайда – мій Ярема!..

По всій Україні

Його знають. Я бачила,

Як села горіли;

Я бачила – кати-ляхи

Трусилися, мліли,

Як хто скаже про Галайду.

Знають вони, знають,

Хто такий, і відкіля він,

І кого шукає!..

Мене шукав, мене найшов.

Орел сизокрилий!

Прилітай же, мій соколе,

Мій голубе сизий!

Ох, як весело на світі,

Як весело стало!

Через тиждень, бабусенько..

Ще три дні осталось.

Ох, як довго!..

«Загрібай, мамо, жар, жар,
Буде тобі дочки жаль, жаль...
Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?» «Я тобою,
Пташко, веселюся».
«А чом же ти не співаєш?»
«Я вже одспівала...»
Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.
Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
Ісаїя, ли й куй!
Вранці Ярему вінчали;
А ввечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!),
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:

Ляхів кінча; з Залізняком

Весілля справляє

В Уманщині, на пожарах.

Вона виглядає,

Виглядає, чи не іде

З боярами в гості —

Перевезти із келії

В хату на помості.

Не журися, сподівайся

Та богу молися.

А мені тепер на Умань

Треба подивитись.

ГОНТА В УМАНІ

Хвалилися гайдамаки, на Умань ідучи: «Будем драти, пане-брате,

З китайки онучі».

Минають дні, минає літо,

А Україна, знай, горить;

По селах голі плачуть діти —

Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чуť людської мови;
Звір тільки вие по селу,
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі...
Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,

Вранці зустрічають
Рай, та й годі! А для кого?
Для людей. А люде?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть – огудять.
Треба кров'ю домальовать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало,
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люде, люде!
Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!
Не спинила весна крові,
Ні злості людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої.
Так і буде.
Гайдамаки
Гуляють, карають;

Де проїдуть – земля горить,

Кров'ю підпливає.

Придбав Максим собі сина

На всю Україну.

Хоч не рідний син Ярема,

А щира дитина.

Максим ріже, а Ярема

Не ріже – лютує:

З ножем в руках, на пожарах

І днює й ноче.

Не милує, не минає

Нігде ні одного:

За титаря ляхам платить,

За батька святого,

За Оксану... та й зомліє,

Згадавши Оксану.

А Залізник: «Гуляй, сину,

Поки доля встане!

Погуляєм!»

Погуляли
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.
Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили;
Затопили, закричали:
«Карай ляха знову!»
Покотились по базару
Кінні narodowi;
Покотились малі діти
І каліки хворі. Гвалт і галас.
На базарі, Як посеред моря
Кровавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричать удвох: «Добре, діти!
Отак їх, проклятих!»
Аж ось ведуть гайдамаки

Ксьондза-езуїта

І двох хлопців. «Гонто, Гонто!

Оце твої діти.

Ти нас ріжеш – заріж і їх:

Вони католики.

Чого ж ти став? чом не ріжеш?

Поки невеликі,

Заріж і їх, бо виростуть,

То тебе заріжуть...»

«Убийте пса! а собачат

Своею заріжу.

Клич громаду. Признавайтесь,

Що ви католики!»

«Католики... бо нас мати...»

«Боже мій великий!

Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!»

Зібралась громада.

«Мої діти католики...

Щоб не було зради,

Щоб не було поговору,
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений
Різать католика.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете?..»
«Будем різать, тату!»
«Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,

А присяга». Махнув ножем —

І дітей немає!

Попадали зарізані.

«Тату! – белькотали,

Тату, тату... ми не ляхи!

Ми...» – та й замовчали.

«Поховать хіба?» «Не треба!

Вони католики.

Сини мої, сини мої!

Чом ви не великі?

Чом ворога не різали?

Чом матір не вбили,

Ту прокляту католичку,

Що вас породила?..

Ходім, брате!»

Взяв Максима,

Пішли вздовж базару

І обидва закричали:

«Кари ляхам, кари!»

І карали: страшно, страшно

Умань запалала.

Ні в будинку, ні в костьолі,

Нігде не осталося,

Всі полягли. Того лиха

Не було ніколи,

Що в Умані робилося.

Базиліан школу»,

Де учились Гонти діти,

Сам Гонта руйнує:

«Ти поїла моїх діток! —

Гукає, лютує.

Ти поїла невеликих,

Добру не навчила!..

Валіть стіни!»

Гайдамаки

Стіни розвалили,

Розвалили, об каміння

Ксьондзів розбивали,

А школярів у криниці

Живих поховали.

До самої ночі ляхів мордували;

Душі не осталося.

А Гонта кричить:

«Де ви, людодіди? де ви поховались?

З'їли моїх діток, – тяжко мені жить!

Тяжко мені плакати! ні з ким говорить!

Сини мої любі, мої чорноброві!

Де ви поховались? Крові мені, крові!

Шляхетської крові, бо хочеться пити, Хочеться дивитись, як вона
чорніє, Хочеться напитись... Чом вітер не віє, Ляхів не навіє?.. Тяжко
мені жить!

Тяжко мені плакати! Праведнії зорі!

Сховайтесь за хмару: я вас не займав, Я дітей зарізав!.. Горе мені, горе!

Де я прихилюся?»

Так Гонта кричав,

По Умані бігав. А серед базару,

В крові, гайдамаки ставили столи;

Де що запопали, страви нанесли

І сіли вечерять. Остатня кара,

Остатня вечеря! «Гуляйте, сини!

Пийте, поки п'ється, бийте, поки б'ється! — Залізник гукає,

— Ану, навісний,

Ушквар нам що-небудь, нехай земля гнеться, Нехай погуляють мої
козаки!»

І кобзар ушкварив:

«А мій батько орандар, Чоботар;

Моя мати пряха

Та сваха;

Брати мої, соколи,

Привели І корову із діброви,

І намиста нанесли.

А я собі Христя

В намисті,

А на лиштві листя

Та листя,

І чоботи, і підкови.

Вийду вранці до корови,

Я корову напою,

Подою,

З парубками постою,

Постою». «Ой гоп по вечері,
Замикайте, діти, двері,
А ти, стара, не журишь
Та до мене пригорнись!»
Всі гуляють. А де ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його; тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.
А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став; розрива купу
Ляхів мертвих: шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, позад базару,
Через мертвих переступа,

Криється в пожарі За костьолом.

Хто ж це такий? Гонта, горем битий, Несе дітей поховати,

Землею накрити,

Щоб козацьке мале тіло

Собаки не іли. І темними улицями,

Де менше горіло,

Поніс Гонта дітей своїх,

Щоб ніхто не бачив,

Де він синів поховає

І як Гонта плаче.

Виніс в поле, геть од шляху,

Свячений виймає

І свяченим копа яму.

А Умань палає,

Світить Гонті до роботи

І на дітей світить.

Неначе сплять одягнені.

Чого ж страшні діти?

Чого Гонта ніби краде

Або скарб ховає?

Аж труситься. Із Умані
Де-де чуть – гукають
Товариші-гайдамаки;
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу

Глибоку будує.
Та й збудував. Бере синів,
Кладе в темну хату
Й не дивиться, ніби чує:
«Ми не ляхи, тату!»
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко-важко плаче:
«Сини мої, сини мої!

На ту Україну

Дивітеся: ви за неї

Й я за неї гину.

А хто мене поховає?

На чужому полі

Хто заплаче надо мною?

Доле моя, доле!

Доле моя нещаслива!

Що ти наробила?

Нащо мені дітей дала?

Чом мене не вбила?

Нехай вони б поховали,

А то я ховаю».

Поцілував, перехрестив,

Покрив, засипає:

«Спочивайте, сини мої,

В глибокій оселі!

Сука мати не придбала

Нової постелі.

Без васильків і без рути

Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий.
Просіть, сини! я прощаю,
Що ви католики».
Зрівняв землю, покрит дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
«Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде.
І мене вб'ють... коли б швидче!
Та хто поховає?

Гайдамаки!.. Піду ще раз.
Ще раз погуляю!..»

Пішов Гонта похилившись;

Іде, спотикнеться.

Пожар світить; Гонта гляне,

Гляне – усміхнеться.

Страшно, страшно усміхався,

На степ оглядався.

Утер очі... тільки мріє

В диму, та й сховався.

ЕПІЛОГ

Давно те минуло, як, мала дитина,

Сирота в ряднині, я колись блукав

Без свити, без хліба по тій Україні, Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.

Давно те минуло, як тими шляхами,

Де йшли гайдамаки, – малими ногами Ходив я, та плакав, та людей шукав, Щоб добру навчили. Я тепер згадав, Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.

Молодее лихо! якби ти вернулось,

Проміняв би долю, що маю тепер.

Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав Про Коліївщину, як колись
бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітні очі, як зорі, сяли,
А слово за словом сміялось, лилось: Як ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати. І ніхто не бачив, Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу: Я її онукам тепер розказав.
Вибачайте, люде добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!

А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люде
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю,
Нехай лають; а я поки
До своїх вернуся
Та доведу вже до краю,
Доведу – спочину
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки

З святими ножами,
На ті шляхи, що я міряв Малими ногами.
Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну, та й замовкли —
Ножі пощербили.

Нема Гонти; нема йому
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати.
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі,
Та й той – почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили,
Залізник заплакав
Вперше зроду; сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля!
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу

Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.
Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. «Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїм нема місця,
Нема місця волі...
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає».
Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.
Довго, довго оглядався,
Та й не видко стало.
Одна чорна серед степу
Могила осталась.
Посіяли гайдамаки
В Україні жито,

Та не вони його жали.

Що мусим робити?

Нема правди, не виросла;

Кривда повиває.

Розійшлися гайдамаки,

Куди який знає:

Хто додому, хто в діброву,

З ножем у халяві,

Жидів кінчать. Така й досі

Осталася слава.

А тим часом стародавню

Січ розруйнували:

Хто на Кубань, хто за Дунай,

Тільки і остались,

Що пороги серед степу.

Ревуть завивають:

«Поховали дітей наших

І нас розривають».

Ревуть собі й ревітимуть —

Їх люде минули;
А Україна навіки,
Навіки заснула.
З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така божа воля.
Тільки часом увечері
Понад Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:
«А в нашого Галайди хата на помості.
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!»

[Квітень-листопад 1841]

ВІТЕР З ГАЄМ РОЗМОВЛЯЄ...

Вітер з гаєм розмовляє,

Шепче з осокою,

Пливе човен по Дунаю

Один за водою.

Пливе човен води повен,

Ніхто не спиняє,

Кому спинить – рибалоньки

На світі немає.

Поплив човен в сине море,

А воно заграло,

Погралися гори-хвилі —

І скіпок не стало.

Недовгий шлях – як човнові

До синього моря —

Сиротині на чужину,

А там – і до горя.

Пограються добрі люди,

Як холодні хвилі;
Потім собі подивляться,
Як сирота плаче;
Потім спитай, де сирота,
Не чув і не бачив.

[1841, С.-Петербург]

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ

Оксані К...ко

На пам'ять того, що давно минуло

I

Вітер в гаї нагинає

Лозу і тополю,

Лама дуба, котить полем

Перекотиполе.

Так і доля: того лама,

Того нагинає;

Мене котить, а де спинить,

І сама не знає —

У якому краю мене заховують,

Де я прихилюся, навіки засну.

Коли нема щастя, нема талану,

Нема кого й кинуть, ніхто не згадає, Не скаже хоть на сміх: «Нехай спочиває; Тільки його й долі, що рано заснув».

Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива!

І ти не згадаєш того сироту,

Що в сірій свитині, бувало, щасливий, Як побачить диво — твою красоту.

Кого ти без мови, без слова навчила Очима, душею, серцем розмовлять.

З ким ти усміхалась, плакала, журилась, Кому ти любила Петруся
співать.

І ти не згадаеш. Оксано! Оксано!

А я й досі плачу, і досі журюсь,

Виливаю сльози на мою Мар'яну,

На тебе дивлюся, за тебе молюсь.

Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива, І сестру Мар'яну рястом
уквітчай,

Часом на Петруся усміхнись, щаслива, І, хоч так як жарти, колишне
згадай.

Санкт-Петербург, ноября 22, 1841 року У неділю на вигоні

Дівчата гуляли,

Жартували з парубками,

Деякі співали —

Про досвітки-вечірниці

Та як була мати,

Щоб з козаком не стояла.

Звичайне, дівчата...

То про своє все й співають,

Яка про що знає...

Аж ось з хлопцем старий кобзар

В село шкандибає.

В руках чоботи, на плечах

Латана торбина

У старого; а дитина!

Сердешна дитина!

Обідране; ледви-ледви

Несе ноженнята...

(Достеменний син Катрусі).

Дивляться дівчата...

«Кобзар іде! Кобзар іде!»

Та всі, якомога,

Хлопців кинули, побігли

Зустрічать сліпого!

«Діду, серце, голубчику,

Заграй яку-небудь.

Я шага дам». – «Я – черешень».

«Всього, чого треба,

Всього дамо... одпочинеш,

А ми потанцюєм...

Заграй же нам яку-небудь».

«Чую, любі, чую...

Спасибі вам, мої квіти,

За слово ласкаве.

Заграв би вам, та, бачите,

Справи нема... справи.

Учора був на базарі,

Кобза зопсувалась...

Розбилася...» – «А струни є?»

«Тільки три осталось».

«Та хоч на трьох яку-небудь».

«На трьох... Ох, дівчата!

І на одній колись-то грав,

Та ба, вже не грати...

Постривайте, мої любі,

Трошки одпочину.

Сядьмо, хлопче». Посідали.

Розв'язав торбину,

Вийняв кобзу, разів зо два

Ударив по рваних.

«Що б вам заграць? постривайте.

Черницю Мар'яну

Чи чували?» —

«Ні, не чули».

«Слухайте ж, дівчата,

Та кайтеся... Давно колись

Була собі мати,

Був і батько, та не стало;

Осталась вдовою,

Та й не молодую,

І з волами,

І з возами,

Й малою дочкою.

Росла дочка Мар'яна,

А виросла, як панна,

Кароока і висока,

Хоч за пана гетьмана.

Стала мати гадати

Та за пана еднати.

А Мар'яна

Не до пана

Виходила гуляти,

Не до пана старого,

Усатого, товстого,

А з Петрусем

В гаю, в лузі

Що вечора святого —

Розмовляла,

Жартувала,

Обнімала, мліла...

А іноді усміхалась,

Плакала, німіла...

«Чого ж плачеш, мое серце?»

Петро запитає;

Вона гляне, усміхнеться:

«І сама не знаю...»

«Може, думаєш, покину?»

Ні, моя рибчино,

Буду ходить, буду любить,

Поки не загину!...»

«Хіба було коли в світі,

Щиро що кохались,

Розійшлися, не взялися

Й живими остались?

Ні, не було, мій голубе.

Ти чув, що співають...

То кобзарі вигадують,

Бо, сліпі, не знають,

Бо не бачать, що є брови

Чорні, карі очі,

І високий стан козачий,

І гнучкий дівочий.

Що є коси, довгі коси,

Козацька чуприна...

Що на мову на Петрову

В глухій домовині

Усміхнуся; скажу йому:

«Орле сизокрилий,

Люблю тебе й на сім світі,

Як на тім любила».

Отак, серце, обнімемось,

Отак поцілую,

Нехай вкупі закопають...

Умру... не почую.

Не почую...» Обнялися,

Обнялись, зомліли...

Отак вони любилися!

На той світ хотіли

Обнявшись переступить;

Та не по їх стало!

Щовечора сходилися,

І мати не знала,

Де Мар'яна до півночі

І з ким розмовляє?

«Воно мале ще, дитина,

Нічого не знає».

Угадала стара мати,

Та не все вгадала,

Знать, забула, що колись-то

Сама дівувала.

Угадала мати: Мар'яна-дитина

Не знає, як треба на сім світі жить.

Думала – ні люди, ані домовина

З Петром не розрізнять... уміла любить.

Думала, що тільки кобзарі співають, Бо, сліпі, не бачать карих оченят;
Що тільки лякають молодих дівчат...

Лякають, дівчата, правдою лякають!

І я вас лякаю, бо те лихо знаю,

Бодай його в світі нікому не знать — Того, що я знаю... Минуло,
дівчата!

Серце не заснуло, я вас не забув.

Люблю вас і досі, як діточок мати, Буду вам співати, поки не засну.

Тойді ж, мої любі, як мене не стане, Згадайте про мене, про мою
Мар'яну; Я вам з того світа, любі, усміхнусь, Усміхнуся...» – та й
заплавав.

Дивились дівчата,

Не питали, чого плаче?

Та й нащо питати?

Минулося. Помагало

Ласкаве дівоче Щире слово...

«Вибачайте... Утер сліпі очі.

Вибачайте, мої любі,

Нехотя журюся.

Так от, бачите, Мар'яна

З убогим Петрусем

Щовечора розмовляла,

І мати не знала,

Дивувалась, що се таке

Мар'яну спіткало?

Чи не пристріт? Сяде шити —

Не те вишиває;

Замість Гриця, задумавшись,

Петруся співає.

Часом сонна розмовляє,

Подушку цілує...

Мати спершу сміялася,

Думала – жартує,

Потім бачить, що не жарти,

Та й каже: «Мар'яно!

Треба буде старостів ждять,

Та, може, й од пана!

Ти вже виросла нівроку,

Уже й дівувала;

Я вже думаю, що, бачиш...

Насилу сказала,

Що вже й заміж, коли тее...»

«А за кого, мамо!?»

«Хто вподоба, тому й оддам».

Співає Мар'яна:

«Оддай мене, моя мамо,

Та не за старого,

Оддай мене, мое серце,

Та за молодого.

Нехай старий бурлакує,

Гроші заробляє,

А молодий мене любить,

Долі не шукає.

Не шукає, не блукає

Чужими степами.

Свої воли, свої вози,

А між парубками,

Як маківка меж квітками,

Цвіте, розцвітає.

Має поле, має волю,

Та долі не має.

Його щастя, його доля —

Мої чорні брови,

Довгі вії, карі очі,

Ласкавее слово.

Оддай мене, моя мамо,

Та не за старого,

Оддай мене, мое серце,

Та за молодого».

«Дочко моя, Мар'яно,

Оддам тебе за пана,

За старшого, багатого,

За сотника Івана».

«Умру, серце мамо,

За сотником Іваном».

«Не вмереш, будеш панувати,

Будеш діток годувати».

«Піду в найми, піду в люди,

А за сотником не буду».

«Будеш, дочко Мар'яно,

За сотником Іваном».

Заплакала, заридала

Сердешна Мар'яна.

«За старого... багатого...

За сотника Івана...» —

Сама собі розмовляла,

А потім сказала:

«Я ще, мамо, не виросла,

Ще не дівувала.

Бо ти мене не пускала

Вранці до криниці,

Ні жита жать, ні льону брать,

Ні на вечірниці,

Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють:
«Багатого дочка батька,
Шляхетського роду».
Тяжко мені. Тяжко, мамо!
Нащо дала вроду
Нащо брови змальовала?
Дала карі очі?
Ти все дала, тільки долі,
Долі дати не хочеш!
Нащо ж мене годувала?
Нащо доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?»
Не слухала стара мати,
Лягла спочивати.
А Мар'яна за сльозами
Ледве вийшла з хати.

II

«Ой, гоп не пила,
На весіллі була,
До господи не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.
Із льоху та в льох,
Завертали в горох,
І в коморі, і надворі
З нежонатим удвох
Пустували,
Жартували,
Зопсували горох.
Ой гоп не сама —
Напоїла кума
І привела до господи.
Не побачив Хома.

Хомо, в хаті

Ляжем спати.

Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хомо!

Я не ляжу спати дома,

А до кума

До Наума

Піду в клуню на солому.

Анута, напилась!

Наша, наша придалась!

Червоніє хвартушина:

Роду чесного дитина».

Отак ордою йшли придани,

Співали п'яні; а Мар'яна

Крізь тин дивилася на те.

Не додивилася, упала

І тяжко, тяжко заридала.

Таке-то лихо, і за те,

Що щиро любить. Тяжко, діти,

Вік самотньому прожити,

А ще гірше, мої квіти,

Нерівню в світі полюбить.

Дивіться на мене: я виплакав очі.

Мені їх не шкода, мені їх не жаль.

Ні на що дивиться: ті очі дівочі...

Що колись... колись-то... Думи та печаль, А більше нічого не мав я й
не маю, А з грішми такими тяжко в світі жить.

Під тинном ночую, з вітром розмовляю, Соромляться люди у хату
пустить

І привітать словом старого каліку.

Укороти, боже, молодого віку

Тому, хто не має талану любить.

Легше, мої любі, покритись землею, Ніж бачить, як другий, багатий,
старий, Цілує за гроші, вінчається з нею...

О боже! мій боже! волею своєю

Розбий мое тіло і душу розбий».

Заридав кобзар, заплакав

Сліпими очима.

Дивувалися дівчата:

Вже смерть за плечима,

А він, сліпий, сивоусий,
Про колишне плаче.
Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози. То не роса
Вранці при дорозі
На спориші і не ваші
Дуже дрібні сльози.
Наплакався. Струни рвані
Три перебирає.
«Аж до вечора Мар'яна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь,
Вона розказала
Все, що чула од матері
І що сама знала, І не втерпіла, сказала, Як п'яні придани
Йшли по улиці, співали.
«Мар'яно, Мар'яно!
Чом ти не убога! чом я не багатий!
Чом у мене коней вороних нема?

Не питала б мати, де ходиш гуляти, З ким коли стояла. Питала б сама,
Сама свого серця; дала б йому волю Любить, кого знає. Я б тебе сховав
Далеко! далеко! щоб ніхто не знав, Щоб ніхто не бачив, де витає доля,
Моя доля, мое щастя,
Ти, моя Мар'яно.
Чом не ти в сірій свитині,
Чом я не в жупані?»
А Мар'яна, як дитина
Без матері, плаче.
Петро стоїть коло неї,
Нічого не бачить —
Тільки сльози Мар'янині;
А сльози дівочі
І серед дня лихо роблять.
А що ж серед ночі?
«Не плач, серце, єсть у мене
І сила, і воля,
Люби мене, мое серце,
Найду свою долю.
За високими горами,

За широкими степами,
На чужому полі,
По волі-неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуса,
Не в бур'яні – серед церкви
Обнімеш Петруся,
Обнімемось, поцілую —
Дивуйтеся, люди!
А ти стоїш, червонієш...»
«Коли-то те буде?»
«Швидко, швидко, моя рибко,
Молись тільки богу.
Іди в хату, лягай спати.
А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям яснооким,
Щоб без мене доглядали
Тебе, одиноку.

Серед степу одпочину».

«Хіба сю ніч кинеш?

Хіба зараз?..» – «Я жартую.

Тепер Україну

Ні москалі, ні татари —

Ніхто не воює».

«А я чула, що ляхи йдуть».

«То вони жартують.

Розійдемося, мое серце,

Поки не світає.

Чого ж знову заплакала?»

«І сама не знаю».

[1841, С.-Петербург]

УТОПЛЕНА

Вітер в гаї не гуляє —

Вночі спочиває;

Прокинеться — тихесенько

В осоки питає:

«Хто се, хто се по сім боці

Чеше косу? хто се?..

Хто се, хто се по тім боці

Рве на собі коси?..

Хто се, хто се?» – тихесенько

Спитає-повіє

Та й задріма, поки неба

Край зачервоніє.

«Хто се, хто се?» – спитаєте,

Цікаві дівчата.

Ото дочка по сім боці,

По тім боці мати.

Давно колись те діялось

У нас на Україні.

Серед села вдова жила

У новій хатині,

Білолиця, кароока

І станом висока,

У жупані; кругом пані,

І спереду, й збоку.

І молода – нівроку їй,

А за молодого,

А надто ще за вдовою,

Козаки ордою

Так і ходять.

І за нею

Козаки ходили,

Поки вдова без сорома

Дочку породила;

Породила, та й байдуже;

Людям годувати

В чужім селі покинула:

Отака-то мати!..

Постривайте, що ще буде!

Годували люди

Малу дочку, а вдовиця

В неділю і в будень

З жонатими, з парубками

Пила та гуляла,

Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала:
Незчулася, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! мати в'яне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,

Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
«Я Ганнусі не боюся!» —
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, в'яне, як зустріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,

Сказилася люта:

«Чи бач, погань розхристана,

Байстря необуте!

Ти вже виросла, дівуеш,

З хлопцями гуляєш.

Постривай же, ось я тобі!..

Мене зневажаєш?

Ні, голубко!» І од злості

Зубами скрегоче.

Отака-то бува мати!..

Де ж серце жіноче?

Серце матері?.. Ох, лихо,

Лишенько, дівчата!

Мати стан гнучкий, високий,

А серця – не мати.

Ізогнеться стан високий,

Брови полиняють,

І незчується; а люди

Сміючись згадають

Ваші літа молодії,

Та й скажуть – ледащо!
Тяжко плакала Ганнуся,
І не знала, за що,
За що мати знущується,
Лає, проклинає,
Свое дитя без сорома
Байстрям нарікає.
Катувала, мордувала,
Та не помагало:
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала;
Як калина при долині
Вранці під росою,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою.
«Заворожена!.. стривай же! —
Шепче люта мати.
Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!»

Найшла відьму,
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не допомгло... Кляне мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
«Душно мені; ходім, дочко,
До ставка купатись».
«Ходім, мамо».
На березі
Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці... І я колись...
Та цур йому!
Сором – не згадаю.

Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.
Мати дивиться на неї,
Од злості німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З роту піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
«Мамо! мамо! що ти робиш?»
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала —
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,

Пливе, пливе... от-от доплив!

Пірнув, виринає —

І утоплону Ганнусю

На берег виносить,

Із рук матері заляклих

Вириває коси.

«Серце мое! доле моя!

Розкрий карі очі!

Подивися, усміхнися!

Не хочеш? не хочеш!»

Плаче, пада коло неї,

Розкрива, цілує

Мертві очі. «Подивися!..

Не чує, не чує!»

Лежить собі на пісочку,

Білі рученята

Розкидала; а за нею

Стара люта мати:

Очі вивело із лоба

Од страшної муки;
Втеребила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
«Нема в мене роду,
Нема долі на сім світі,
Ходім жити в воду!»
Підняв її, поцілював...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася —
І сліду не стало...
З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата,
Обходять горою;
Як углядять, то хрестяться
І зовуть заклятим...
Сумно-сумно кругом його...
А вночі, дівчата,
Випливає з води мати,

Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхристана
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...
А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенеться,
Сяде на пісочку...
І рибалка впливає,
Несе на сорочку
Баговиння зеленого;
Поцілує в очі —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивиться.
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою

Шепче: «Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?»

С.-Петербург, декабря 8, 1841 року

ПЕСНЯ КАРАУЛЬНОГО У ТЮРЬМЫ (ИЗ ДРАМЫ «НЕВЕСТА»)
Старый гордый воевода

Ровно на четыре года

Ушел на войну.

И дубовыми дверями,

И тяжелыми замками

Запер он жену.

Старый, стало быть, ревнивый,

Бьется долго и ретиво.

Кончилась война,

И прошли четыре года.

Возвратился воевода.

А жена? Она

Погрустила и решила:

Окно в двери превратила.

И проходит год —

Пеленает сына Яна

Да про старого про пана

Песенку поет:

«Ой баю, баю, сын мой,

Ян мой милый!

Когда б воеводу татары убили,

Татары убили или волки съели!

Ой баю, баю на мягкой постели».

[Грудень 1841, С.-Петербург]

СЛЕПАЯ (ПОЭМА)

«Кого, рыдая, призову я

Делить тоску, печаль мою?

В чужом краю кому, тоскуя,

Родную песню пропою?

Угасну, бедный, я в неволе!

Тоску мою, печаль мою

О прежней воле, прежней доле

Немым стенам передаю.

О если б стон моей печали

И звук заржавленных цепей,

Святые ветры, вы домчали

На лоно родины моей

И в мирной куще повторили,

Где мой отец и мать моя

Меня лелеяли, любили!

А братья? Грешная семья!

Иноплеменникам за золото

От стад, еля и вина

Родного продали вы брата,

Как на заклание овна.

О боже, боже Иудеи,

Благий творителю земли,

Не наказуй родных злодеев,

А мне смирение пошли!»

Такую песню тихо пела,

Сердечной грусти предана,

Слепая нищая; она
У барского двора сидела
У незатворенных ворот.
Но из ворот никто не идет,
Никто не едет, – опустели
Хоромы барские давно;
Широкий двор порос травой;
Село забвенью предано;
С патриархальной простотою,
С отцовской славою святою
Забыто все. Село молчит;
Никто села не посетит,
Не оживит его молвою.
Как у кладбища, у ворот
Сидит скорбящая слепая
И псалму грустную поет.
Она поет, а молодая
Дочь несчастливцы моей
Головкой смуглою прильнула
К коленам матери своей;

Тоски не ведая, заснула
Сном непорочной простоты.

В одежде грубой нищеты
Она прекрасна; полдень ясный
Моей Украины прекрасной
Позолотил, любя, лелея,
Свое прекрасное дитя.

Ужели тщетно пролетят
Дни упоения над нею
И светлой радостью своею
Ея тоски не усладят?

Она прекрасна, мать калека —
Кто будет ей руководить?

Придет пора, пора любить,
И злое сердце человека
Ея любви не пощадит. ...

... невинным сном

Оксана спит, а мать слепая,
Уныло-тихо напевая,

И каждый шорох сторожит.
И если ветер, пролетая,
Упавший лист пошевелит,
Она немеет, и дрожит,
И робко к сердцу прижимает
Свое единое дитя,
Свою единую отраду,
Незрящей памятью следя
Давно минувших дней усладу
Печальной юности своей.
Она извела людей!
И у забытой сей ограды
Они ее не пощадят;
Они готовы растерзать
Ея дряхлеющие руки...
Для их невнятен стон разлуки,
Чужда им матери любовь.
Они твердят – закон таков:
«Не должно в прахе пресмыкаться
И подаянием питаться

Прекрасной юной сироте;
И мы ее оденем златом,
Внесем в высокие палаты
И поклонимся красоте,
Раскроем мир иных видений,
Иных страстей высокий мир.
Потом... потом...» И ваш кумир,
Богиня ваших поклонении,
От фимиама упилась
И закоптела от курений;
А ваша мудрость отrekлась
От обещанья; горстью злата,
Великодушно бросив ей,
Затмили блеск ея очей.

И вот она в грязи разврата,
Во славу дряхлых ваших дней,
Перед толпою черни пьяной
Пьет кубок...
И запивает сердца раны.

Не вы виновны, но она!
Вы дали все, что должно было
Наложнице презренной дать.
А сон девичий обновили,
А возвратили ль благодать
Ея невинных помышлений?
Ея невинную любовь,
И радость тихих упоений,
И целомудренную кровь
Вы обновили ль? Не могли!
Но, чада грешные земли!
Вы дали ль ей восторг объятий
Родного, милого дитяти,
Кому бы, бедная, она
Себя в сей мир переливала
И тайну жизни открывала,
Сердечной грусти предана?
Развратной, бедной вашей кровью
Вы не могли ей повторить
Восторги девственной любви;

Ея пустили вы влачить
Остаток дней в мирской пустыне;
И о родном, едином сыне
Ей не придется получить
Отрадной весточки сдалека.
Чужие дети напоят
Ее в предсмертный час жестокий,
И одинокий гроб с упреком
Чужие дети понесут.
Но если ей судьба судила,
Чтобы родимая рука
Очи уснувшие закрыла,
Тесна ее тогда могила,
Постеля вечная жестка!
Ея малютка за позором
Безмолвно по миру пойдет,
И в светлый праздник у забора
Яичко красное возьмет,
И со слезами и укором
Свою родную помянет.

Осенний полдень, полдень ясный
Родимой, милой той земли,
Мои где годы расцвели,
Где так напрасно, так несчастно
В недоле бедной протекли,
Осенний полдень, полдень ясный,

Как друга юности, любя,
Чужими звуками тебя
Позволь приветствовать, прекрасный!
Ты тот же тихий, так же милый,
Не знаешь времени, — а я!
Не то я стал, что прежде было,
И путь унылый бытия,
И ноша тяжкая моя
Меня ужасно изменили.
Я тайну жизни разгадал,
Раскрыл я сердце человека,
И не страдаю, как страдал,
И не люблю я: я калека!

Я трепет сердца навсегда
Оледенил в снегах чужбины.
И только звуки Украины
Его тревожат иногда.
Как эхо памяти невинной,
В их узнаю мою весну,
Мои унылые досуги,
И в их я таю, в их тону.
И сердца тяжкие недуги,
Как благодатною росой,
Врачую ими, и молюся,
И непритворною слезой
С моей Украиной делюся.
Но глухо все в родном краю!
Я тщетно голос подаю,
Мне эха нету из дубровы
Моей козачки чернобровой.
Там все уснуло! Пустота
Растлила сердце человека,
И я на смех покинут веком —

Я одинокий сирота!
Осенний полдень, догорая,
Поля нагие освещал,
И лист увядший, опадая,
Уныло грустное шептал
О здешней жизни человеку.
Такой порой моя калека,
Слепая нищая моя,
И дочь красавица ея —
Она спала, а мать сидела
И тихо, грустно тихо пела,
Как пел Иосиф про свой род,
Сидя в египетской темнице.
А в поднебесье вереницей
С дубров украинской земли
На юг летели журавли.
Чему ж бы ей, как вольной птице,
Туда, где лучше, не лететь

И веселее не запеть?

Какая тайна приковала
К жилищу мрачной тишины
Своей сердечной глубины
Она еще не открывала
Ни даже дочери своей;
Она лишь пела и грустила,
Но звуки дочерних речей
В ней радость тихую будили,
Быть может, прежних светлых дней.
Или ограда и тополи,
Что грустно шепчут меж собой,
Свидетели минувшей доли,
Или дубовый пенек сухой,
Плющом увянувшим повитый,
Как будто временем забытый,
Есть свидетель? Все молчит!
Она поет, она грустит
И в глубине души рыдает,
Как будто память отпевает
О днях минувших, молодых,

О прошлых радостях святых.

И эти звуки выходили

Из сердца бедного ея,

И в этих звуках много было

Ея земного бытия.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<https://www.litres.ru/taras-shevchenko-6007787/kobzar/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.